

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

Спяк Михайло Андрійович

**Вікові та індивідуально-типологічні особливості розвитку
ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників/**
Age
and individual-typological features of development value-semantic
sphere of future social workers

спеціальність 231 – Соціальна робота
магістерська програма – Соціальна робота
Магістерська робота

Виконав студент групи СРм-21
Спяк Михайло Андрійович

Науковий керівник:
к.психол.н., доцент А.Н. Гірняк

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота охоплює 119 сторінок (104 сторінок основного тексту) та список використаних джерел із 92 найменувань.

Мета магістерської роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати систему заходів з розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників.

Об’єкт дослідження – ціннісно-сміслова сфера майбутніх фахівців на етапі навчання у ВНЗ.

Предмет дослідження – особливості розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників.

Одержані висновки та їх новизна: визначено сутність, структуру і специфіку феномену «ціннісно-сміслова сфера»; виокремлено загальну структуру професійної діяльності фахівця соціальної сфери у взаємозв’язку з його ціннісно-смісловою сферою; обґрунтовано рівні сформованості ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників та критерії їх розмежування; запропоновано структурно-функціональну модель формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників; виявлено психолого-педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування зазначеного феномену в процесі освітньо-професійної діяльності.

Ключові слова: аксіологічний підхід, ціннісно-сміслова сфера, цінності, моральні норми, ціннісні орієнтації, виховний процес, розвивальна взаємодія, совість, гармонійна Я-концепція, самовдосконалення професіонала.

RESUME

Master's thesis covers 119 pages (104 pages of main text) and a list of used sources of 92 titles.

The purpose of the master's thesis is to theoretically substantiate and experimentally test the system of measures for the development of the value-semantic sphere of future social workers.

The object of research is the value-semantic field of future specialists at the stage of studying at universities.

Subject of research - features of development of value-semantic sphere in future social workers.

The obtained conclusions and their novelty: the essence, structure and specificity of the phenomenon of "value-semantic sphere" are determined; the general structure of the professional activity of a specialist of the social sphere in relation to its value-semantic sphere is singled out; the level of formation of the value-semantic sphere of future social workers and the criteria for their differentiation are substantiated; the structural-functional model of formation of value-semantic sphere of future social workers is proposed; The psychological and pedagogical conditions that ensure the effectiveness of the formation of this phenomenon in the process of educational and professional activity are revealed.

Key words: axiological approach, value-semantic sphere, values, moral norms, value orientations, educational process, developmental interaction, conscience, harmonious self-concept, self-perfection of a professional.

АНОТАЦІЯ

Сп'як Михайло Андрійович. Вікові та індивідуально-типологічні особливості розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх соціальних працівників. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю 231 „Соціальна робота” – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль – 2018.

У магістерській роботі розкрито суть ціннісно-сислової сфери особистості як об'єкту психологічного пізнання, уточнено психосоціальні та особистісні умови розвитку ціннісно-сислової сфери в студентському віці, виокремлено основні чинники розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх соціальних працівників, виявлено параметри та критерії різних рівнів сформованості зазначеної психічної інстанції, а також здійснено емпіричне дослідження особливостей розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх соціальних працівників. Зокрема проведено психодіагностичне обстеження майбутніх соціальних працівників задля виявлення рівня розвитку їх ціннісно-сислової сфери, запропоновано сценарій тренінгу з розвитку їхньої ціннісно-сислової сфери та апробовано ефективність останнього у ході психолого-педагогічного експерименту в умовах освітнього процесу сучасного ВНЗ.

ANNOTATION

Spiak Mykhailo. Age and individual-typological features of development value-semantic sphere of future social workers. – Manuscript.

Research on the receipt of educationally-qualifying level of Master after specialty 231 “Social works” the – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil of – 2018.

In the master's work the essence of value-semantic sphere of the person as the object of psychological knowledge is revealed, the psychosocial and personal conditions of development of value-semantic sphere in the student's age are specified, the main factors of development of value-semantic sphere of future social workers are specified, parameters and criteria of different levels of formation are revealed. mentioned mental institution, as well as an empirical study of the peculiarities of the development of the value-semantic sphere of future social workers. In particular, a psychological and diagnostic survey of future social workers was conducted to identify the level of development of their value-semantic sphere, a scenario of training on the development of their value-semantic sphere was proposed and the effectiveness of the latter in the course of psychological and pedagogical experiment in the conditions of the educational process of the modern university was tested.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

1.1. Ціннісно-смилова сфера особистості як об'єкт психологічного пізнання

1.2. Психосоціальні та особистісні умови розвитку ціннісно-смилової сфери в студентському віці

1.3. Основні чинники розвитку ціннісно-смилової сфери майбутніх соціальних працівників

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

2.1. Психодіагностичне обстеження майбутніх соціальних працівників задля виявлення рівня розвитку їх ціннісно-смилової сфери

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

2.3. Тренінг з розвитку ціннісно-смилової сфери майбутніх соціальних працівників та результати його досвідного апробування

Висновки до другого розділу

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Науковий керівник,
к.психол.н., доц. кафедри ПСР

Гірняк А.Н.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	17
1.1. Ціннісно-смилова сфера особистості як об’єкт психологічного пізнання	17
1.2. Психосоціальні та особистісні умови розвитку ціннісно-смиислової сфери в студентському віці.....	28
1.3. Основні чинники розвитку ціннісно-смиислової сфери майбутніх соціальних працівників.....	44
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	68
2.1. Психодіагностичне обстеження майбутніх соціальних працівників задля виявлення рівня розвитку їх ціннісно-смиислової сфери	68
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	77
2.3. Тренінг з розвитку ціннісно-смиислової сфери майбутніх соціальних працівників та результати його досвідного апробування.....	84
Висновки до розділу 2.....	100
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105
ДОДАТКИ	114
Додаток А. Сценарій тренінгу для розвитку ціннісно-смиислової сфери майбутніх фахівців з соціальної роботи.....	114

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес розбудови української держави вимагає докорінної зміни багатьох ланок суспільного життя, серед яких важливе місце належить системі освіти. Орієнтація сучасної професійної освіти на виховання професіоналів соціальної сфери потребує не тільки ретельної фахової підготовки студентської молоді, але й широкого світогляду, професійного мислення, високої освіченості, індивідуального усвідомлення значення загальнолюдських норм та ціннісно-сміслової сфери, що закладається у стратегію і тактику модернізації суспільного життя. У зв'язку з цим виникає проблема організації системи професійної підготовки, що забезпечувала б цілеспрямоване формування необхідного рівня ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця.

Особливістю вищої освіти є те, що студенти повинні отримати не лише якісні фахові знання, а й виробити ціннісні орієнтири, які засвідчують їхній професійно-творчий розвиток у майбутній професійній діяльності. Вони також мають набути такі важливі компоненти освітньо-професійної підготовки, як ціннісний, особистісний, професійно-соціальний, екологічний. Підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери суттєво залежить від ступеня оволодіння та засвоєння ціннісних орієнтацій, формування професійних переконань, які ґрунтуються на аксіологічному підході.

Соціологічні опитування підтверджують, що нині спостерігається різке зниження інтересу молоді до ціннісного аспекту майбутньої професії, натомість чільне місце займають прагматичні та раціональні підходи до професійної діяльності в майбутньому. Тому важливим завданням освіти є формування ціннісно-сміслової сфери студентів, які надалі екстраполуються в чітке усвідомлення відповідальності за наслідки майбутньої фахової праці.

Процес формування ціннісно-сміслової сфери майбутнього соціального працівника зумовлено стратегічними завданнями реформування та створення

нової системи освіти на основі прогресивних концепцій, інноваційного підґрунтя діяльності сучасної соціальної сфери. Відтак посилення аксіологічних основ освітнього процесу викликає необхідність перегляду цілей, змісту, технологій професійної підготовки фахівця з урахуванням нових ціннісних орієнтацій, що диктуються сучасним етапом розвитку людства. Це визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції змісту і форм професійної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування ціннісно-сміслової сфери студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери.

У теорії і практиці вищої професійної освіти набуто значний досвід, що є основою формування цінностей у майбутніх фахівців соціальної сфери. Зокрема, це наукові дослідження, в яких розкрито методологічні та теоретичні аспекти підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах де готуються фахівці соціальної сфери (І. Бех, М. Євтух, О. Дубасенюк, Н. Максименко, Ю. Пелех, А. Семенова, Т. Сущенко та ін.). Вченими доведено, що професійна підготовка майбутнього фахівця повинна бути спрямована не тільки на засвоєння ним знань, умінь, навичок і форм поведінки, а й на формування певної структури ціннісно-сміслової сфери. При цьому важливим є процес навчання, під час якого майбутні фахівці оволодівають системним баченням професійної діяльності, сприймають професійні події як компоненти єдиної системної діяльності, що включає пов'язані між собою напрями роботи.

Важливим джерелом формування цінностей у майбутніх фахівців соціальної сфери є праці науковців з оновлення професійної підготовки, які розв'язують загальносоціальні та методичні проблеми вдосконалення цієї галузі (К. Авраменко, В. Бондар, Н. Воскресенська, Н. Кічук, А. Коломієць, О. Кравчук, О. Матвієнко, Л. Хомич, Л. Хоружа, І. Шапошнікова та ін.). Значну увагу до формування ціннісних орієнтацій майбутнього соціального працівника приділяють В. Денисенко, С. Єрмакова, Д. Пащенко, Л. Хомич та ін.

Водночас означені дослідження не розкривають зміст і специфіку формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Це визначає актуальність пошуку форм, методів і технологій професійної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування ціннісно-сміслової сфери студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери. Актуальність і недостатній рівень розробленості теоретичного, методичного і практичного аспектів означеної проблеми й зумовили вибір теми дипломної роботи – «Вікові та індивідуально-типологічні особливості розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників».

Об'єкт дослідження – ціннісно-сміслова сфера майбутніх фахівцівна етапінавчання у ВНЗ.

Предмет дослідження – особливостірозвиткуціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати систему заходів з розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що ціннісно-сміслова сфера є складним структурним утворенням у структурі особистості майбутнього фахівцясоціальної сфери, формування якого відбуватиметься продуктивно, якщо реалізувати такі соціально-психолого-педагогічні умови:

- усвідомлення майбутнім фахівцем значущості ціннісно-сміслової сфери;
- створення в освітньому процесі ВНЗ передумов для розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів;
- формування у студентів потреби в рефлексії та власному професійному самовдосконаленні.

Завдання дослідження:

1. Теоретично обґрунтувати специфіку і структуру ціннісно-сміслової сфери фахівця з соціальної роботи.
2. Виокремити психолого-педагогічні умови формування ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця з соціальної роботи.
3. Виявити параметри, критерії й показники різних рівнів сформованості ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників.

4. Розробити, науково обґрунтувати та апробувати систему заходів з розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців з соціальної роботи.

Методи дослідження: 1) теоретичні: критичний та порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з аксіологічної проблематики, теоретичний синтез, ранжування, узагальнення; 2) емпіричні: включене психолого-педагогічне спостереження, анкетування, тестування; психолого-педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи), методи кількісної і якісної обробки емпіричних даних.

Теоретична значущість дослідження: визначено сутність, структуру і специфіку феномену «ціннісно-сміслова сфера»; виокремлено загальну структуру професійної діяльності фахівця соціальної сфери у взаємозв'язку з його ціннісно-смісловою сферою; обґрунтовано рівні сформованості ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників та критерії їх розмежування; запропоновано структурно-функціональну модель формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників; виявлено психолого-педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування зазначеного феномену в процесі освітньо-професійної діяльності.

Практична значущість дослідження полягає в розробці системи заходів(в т.ч. тренінгу) з розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів – майбутніх соціальних працівників та її експериментальній перевірці. Теоретичні положення і прикладні результати дослідження можуть використовуватись у практиці вищих навчальних закладів, а також у системі професійної діяльності майбутніх соціальних працівників.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, шістьох параграфів, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 119 сторінок (із них 104 сторінок основного тексту), список використаних джерел складається з 92 найменувань.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

1.1. Ціннісно-смилова сфера особистості як об'єкт психологічного пізнання

Глибокі цивілізаційні трансформації, соціально-економічні зміни початку ХХІ століття призводять до зрушень в усіх сферах буття – це створення нових суспільних відносин з усіма їх суперечностями, загострення суспільних проблем, зниження рівня культури населення, яке відсторонюється від інформаційного простору, від залучення до високих цінностей. Усі ці процеси спонукають до реформування системи освіти, яка ставить людину найвищою соціальною цінністю. Такий підхід є передумовою подальшого розвитку суспільства та індивідуального розвитку людини, показником прогресу. Перетворення освіти на найважливішу сферу робить проблему підготовки майбутніх фахівців однією з пріоритетних, акцентуючи увагу на проблемі цінностей.

Сучасним соціальним працівникам доводиться працювати у розмаїтті ціннісних установок, які поділяє сучасне суспільство. Між тим, провідні цінності фахівця зосередилися на предметно-діяльнісному боці, де головна увага приділяється змісту та способам професійної діяльності, залишаючи поза увагою особистість клієнта. Тому актуальним є аксіологічний підхід до підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, згідно з яким професійна освіта повинна не тільки забезпечити засвоєння професійних знань та вмінь, а й розвинути ціннісну свідомість, сформувати систему цінностей фахівця [7, с. 8].

Категорія «цінність» – одна із центральних у сучасному гуманістичному знанні і є сферою інтересів філософів, психологів, мистецтвознавців, фахівців соціальної сфери, теологів тощо. Проблематика цінностей турбує людину

відтоді, як вона усвідомила свою відокремленість від навколишнього світу і одночасний зв'язок із ним. Аналіз літератури переконує, що цінність є складним комплексним утворенням, яке міститься в пізнавальних структурах, процесах соціального життя і культури, світогляді людини.

На рівні особи цінність – це «якісний стан глибини усвідомленості призначення свого «Я»: бути вільним у душі; нести добро через активне неприйняття обмеженості свободи вибору ідеалу і права на власне бачення смислу і служіння вищій ідеї» [17, с. 29]. Право людини на соціально прийнятне самовизначення і зумовлює актуалізацію проблеми цінностей та смислів у сучасних наукових дослідженнях.

У філософії ціннісна проблематика розробляється в руслі окремого розділу – аксіології (галузі знання про цінності, тенденції їх розвитку) [29, с. 11]. У соціології цінності – це проблема соціальних регулятивних механізмів, де цінності виступають елементами суспільної свідомості і виконують стосовно особи регулятивні функції. Соціальна психологія розглядає сферу соціалізації індивіда, його адаптацію до групових норм та вимог; загальна психологія – мотиваційні структури життєтворення, механізми поведінки і діяльності людини [5, с. 8-9]. Необхідність вивчення психологічного рівня ціннісного ставлення, дослідження структури ціннісно-сміслової сфери особистості зумовила вичленення окремої галузі – аксіопсихології [47, с. 25].

Ретроспективний аналіз проблеми дає підстави стверджувати, що наукове осмислення цінності одержали ще в античні часи, коли філософи, диференціювавши філософію на логіку, фізику та етику, визначили останню як науку про мораль. Мораль же орієнтується на цінності.

Введенню категорії «цінність» в термінологічний обіг сучасна наука завдячує І. Канту. Вчений, ідучи від традиції стоїцизму і трактуючи цінності співвідносно до проблем моралі, твердив, що об'єкти таких понять як свобода, справедливість, добро реально не існують, проте допускається можливість їхнього існування в суто практичних цілях. Неокантіанці (В. Вільдебранд, Г. Ріккерт) поширили теорію цінностей і на сферу культури. Починаючи з ХХ

ст., майже кожен філософський напрям розвиває ціннісну теорію [27, с. 26]. Окремі наукові течії (прагматизм, екзистенціалізм) ототожнюють цінність із суб'єктивною оцінкою окремої особи, інші (феноменологія, персоналізм, неотомізм) наголошують на об'єктивності цінностей, їх незалежності від оцінних поглядів суб'єкта.

Основоположні питання теорії цінностей відображені у філософській літературі (О. Дробницький, А. Здравомислов, В. Момов та ін.). Ученими визначено категоріальний апарат теорії цінностей, розроблено основні методологічні положення для розгляду цінностей як взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного, відносного та абсолютного, тобто природного характеру цінностей і ставлення до них. Логіко-гносеологічний, соціально-культурний та психолого-педагогічний аспекти категорії «цінності» розкриті дослідженнями В. Гречаного, Г. Жирської, О. Москаленка та ін. Ці аспекти в процесі формування морального досвіду особистості виступають як три взаємопов'язані сторони загальної теорії цінностей [22, с. 17-18].

На сьогодні актуальним є ідеал, який орієнтує особистість на засвоєння гуманістичних цінностей. Визначна роль цінностей як організатора людської діяльності підкреслюється багатьма дослідниками в галузі філософії (Е. Ільєнков, В. Тугаринов та ін.). Крім того, у більшості філософських і психологічних концепцій (Л.Гозман, М. Каган, С.Рубінштейн, В. Ядов) саме рівень цінностей є найвищим у диспозиційно-ієрархічній структурі особистості. На думку О. Гогоберідзе, «цінності визначають смисл життя людини, у тому числі й професійного, як стрижень життєвої стратегії» [68, с. 108], а відтак це найважливіший компонент у структурі особистості, який виконує функцію організації й регулювання будь-якої діяльності.

Дослідженню природи ціннісних орієнтацій присвячені праці соціологів А. Здравомислова і В. Ядова. Вони, зокрема, стверджували, що ціннісні орієнтації – це установка особистості на цінності матеріальної або духовної культури соціуму; що це найважливіший компонент структури особистості, в якому акумулюється весь життєвий досвід, накопичений

соціальним працівником. Складна структура потреб, мотивів, інтересів, ідеалів, переконань (спрямованості особистості), яка виражає ставлення до дійсності, до себе і виявляється в активності особистості, на думку вчених, виступає базою ціннісної орієнтації особистості фахівця [30, с. 52-53].

У межах психолого-педагогічних досліджень проблема цінностей є однією з базових, оскільки система ціннісних ставлень детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху. Цінності трактують як етичні ідеали, основні переконання й цілі індивіда чи суспільства. Джерелом формування цінностей виступає смисложиттєва активність особистості, що визначає рівень її домагань та орієнтацію в процесі діяльності на досягнення конкретних цілей.

М. Заброцький вважає, що цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, чому надає особливий позитивний життєвий смисл [47, с. 28]. На думку Б. Братуся, цінності – це усвідомлений і прийнятий людиною загальний сенс життя [64, с. 178]. У пропонованій інтерпретації термін «цінність» виступає синонімом таких понять, як смисл та значущість. Учений наголошує, що практичне ставлення людини до світу полягає у виділенні нею значущих предметів, уявлень, цінностей. Життєві цінності й потреби впливають на людину та детермінують її поведінку. Цю думку розвиває й С. Єрмакова, яка вважає, що цінності – це усвідомлені смислові утворення особистості [28, с. 13].

У психологічному словнику поняття «цінності» визначається як «поняття, що використовується в філософії і соціології для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють в себе суспільні ідеали і виступають завдяки цьому як еталон дійсного» [40, с. 107]. Цінностями визначають явища матеріального й духовного плану, що мають позитивну значущість, тобто здатні задовольняти певні потреби суспільства чи окремої людини [53, с. 145]. Також цінностями вважають продукт (предмети чи абстрактні ідеї) активної діяльності людини, спрямованої на трансформацію особистісних смислів орієнтацій [85, с. 14].

Цінності пов'язані з людськими потребами й інтересами у системі їх багатогранних суспільних відносин. З великої кількості цінностей суб'єкт, як правило, обирає ті, що входять до особистісної системи цінностей. У цьому контексті Т. Бутківська надає психолого-педагогічний зміст поняттю «цінність» через розуміння залежності цінностей особистості від потреб суспільства [32, с. 78]. У такому разі суб'єкт сам виступає як цінність, а цінності трактуються як елементи структури свідомості особистості.

Синонімічними поняттями до цінностей є, на думку багатьох дослідників, інтереси й переконання. Саме через інтереси та переконання утворюються особистісні цінності, що виявляються у вигляді складної сукупності суперечливих мотивів і стимулів. Так, Г. Майборода та О. Крєтова особливого значення в психолого-педагогічній теорії надають цінностям духовного характеру – це цінності наукових знань, прогресивних ідей, високих моральних та естетичних уявлень [63, с. 17]. Вони є ознаками духовного здоров'я й духовної зрілості особистості та суспільства.

Незважаючи на багатовікову розробку ціннісної проблематики, аналіз аксіологічних дисциплін свідчить про термінологічну неоднозначність. Зокрема, спостерігається взаємозаміна, неадекватне вживання понять «цінності», «норми», «смисли» і «ціннісні орієнтації». Більшість дослідників все ж сходяться на тому, що цінність – це «те, що люди цінять», хоча при визначенні змісту поняття неадекватно використовуються й параметри корисності, приємності, значущості. Іншими словами, «цінність є основою вибору цілей, засобів, результатів та умов діяльності, що відповідають на запитання: «В ім'я чого здійснюється ця діяльність?».

Термінологічні труднощі виявляються і у розрізненні феноменів цінності та оцінки. Наша позиція виявляється в тому, що цінністю може бути як явище, об'єкт зовнішнього середовища (предмет, подія, вчинок), так і факт думки (ідея, образ, наукова концепція); це те, що ми оцінюємо, предмет оцінки. Остання – розумовий факт, який виступає результатом оцінного ставлення до цього предмета, процедура вибору на основі цінності.

Як зазначає Л. Іванько, розмежовуючи поняття «цінності» та «норми», «цінності більшою мірою співвідносяться з цілепокладаючими сторонами людської діяльності, тоді як норми тяжіють переважно до засобів і способів її здійснення. Нормативна система більш жорстко детермінує діяльність, ніж ціннісна, бо, по-перше, норма не має градацій: їй або слідують, або ні... По-друге, конкретна система норм засновується на внутрішній монолітності: людина в своїй діяльності слідує їм цілком і повністю, одномоментно... Що ж стосується системи цінностей, то вона, як правило, будується за принципом ієрархії: людина здатна «жертвувати» одними цінностями заради інших, варіювати порядок їх реалізації... Цінності, виступаючи певними цільовими орієнтирами, визначають верхню межу рівня соціальних домагань особистості; норми ж – це той середній «оптимум», переступивши межі якого особа ризикує виявитися «під обстрілом» санкцій» [91, с. 61-62].

На психологічний рівень аксіологія виходить при оперуванні поняттям «ціннісні орієнтації особистості». Трактуючи цей термін, вчені визначають ціннісні орієнтації як складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, є складовою частиною системи відносин особистості, яка визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенс і спрямованість особистісним позиціям, поведінці, вчинкам [88, с. 11]. Як відображення спрямованості суб'єкта на певну цінність, ціннісні орієнтації особистості репрезентують соціально-психологічний пласт наукових досліджень.

Ціннісні орієнтації мають велике значення для розвитку особистості, оскільки засвоєний життєвий досвід, який пройшов крізь призму внутрішнього світу особистості, оцінюється, критично переробляється нею і переходить у дійсну позицію, умову самореалізації. Як акумулятор індивідуального досвіду, механізми ціннісних орієнтацій надають діяльності і поведінці людини особистісного сенсу, який розкривається через спрямованість на задоволення найбільш фундаментальних потреб у праці, творчості тощо. Разом із тим,

прагнення особистості до реалізації цих потреб перебуває у єдності з потребою в реалізації своєї індивідуальності [59, с. 8].

Цінності розглядаються як форма відношень між суб'єктом та об'єктом, яка допускає свідоме відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта. При цьому враховується, що цінності мають здатність набувати значущості у суспільному житті й практиці людини. Ціннісні орієнтації є «засобом диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю та визначають стійке ставлення суб'єкта до оточуючого світу, яке формується в процесі свідомого вибору ним життєво значущих для нього об'єктів» [31, с. 7]. Попри розходження між різними підходами у психології, цінності і ціннісні орієнтації розуміються як значущі компоненти структури особистості, що формуються у процесі її соціалізації та виражають спрямованість на регулювання діяльності та поведінки.

З'ясування особистісних засад системи цінностей «спрямовує науковий пошук на аналіз онтологічної одиниці аксіопсихіки, якою виступає міждисциплінарне поняття «цінність» та його психологічний еквівалент – «смысл». Смысл трактується як «ідея, котра містить у собі мету життя людини, присвоєна нею і відіграє роль цінності надзвичайно високого порядку. Настільки високого, що втрата смыслу життя може призвести до рішення людини покінчити зі своїм існуванням на землі» [14, с. 13].

Наукова література представляє два основних варіанти розуміння психологічної природи індивідуальних цінностей. Перший з них трактує цінності як уявлення, переконання, думки. Прихильник цього підходу М. Рокіч розглядає цінності як «абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, не пов'язані з певним об'єктом чи ситуацією, які виражають людські переконання про типи поведінки й актуальні цілі» [7, с. 10] і не мають самостійної спонукальної сили.

Альтернативним є підхід В. Ядова, який визначив психологічну природу індивідуальних цінностей як «різновид соціальних установок чи інтересів» [64, с. 179]. У цих підходах до розуміння цінностей відбилися загальні суперечності щодо природи загальних понять. Однак зі значною мірою достовірності можна

стверджувати, що окремі цінності спочатку стали надбанням конкретної особи), далі вони проектувалися в соціум і з часом стали відігравати роль ціннісних еталонів, які присвоює особистість в результаті цілеспрямованої діяльності.

Академічна наука розглядає сутність поняття «цінності» в аспекті їх формування. К. Платонов, О. Каменська розглядають ціннісні орієнтації як систему спрямованості інтересів, прагнень і потреб особистості. Дослідники Л. Жиліна, С. Мукомел, О. Набока, Н. Фролова, С. Шандрук вивчають механізми формування ціннісних орієнтацій особистості та виокремлюють ціннісні мотиви: мораль, роботу, самостійність, ставлення до свого соціального оточення, колективізм та ін.

Функції, які мають цінності в соціумі, і ціннісні орієнтації у свідомості індивідуальній, – ідентичні. Серед них І. Бех визначає:

- диференційну функцію (відокремлення одиничного і встановлення його статусу);
- інтегративну функцію (визначення спільного, такого, що об'єднує окремі явища);
- систематизуючу функцію (координування окремих явищ у детермінаційні системи);
- смисловизначальну функцію (орієнтування у встановленні причинно-наслідкових зв'язків);
- цільовизначальну функцію (співвідношення з абсолютним);
- консервуючу функцію (збереження досвіду, його «кодування»);
- комунікаційну функцію (забезпечення спільної комунікативної основи у спілкуванні людей, націй, соціокультурних формацій);
- коригуючу функцію (імперативний вплив на життя людини і соціуму, їх нормалізація, певна модуляція) [16, с. 82-83].

Складна природа суб'єкт-об'єктного відношення, відображеного у вигляді цінностей, породжує різні підстави для їх класифікації (рис. 1.1).

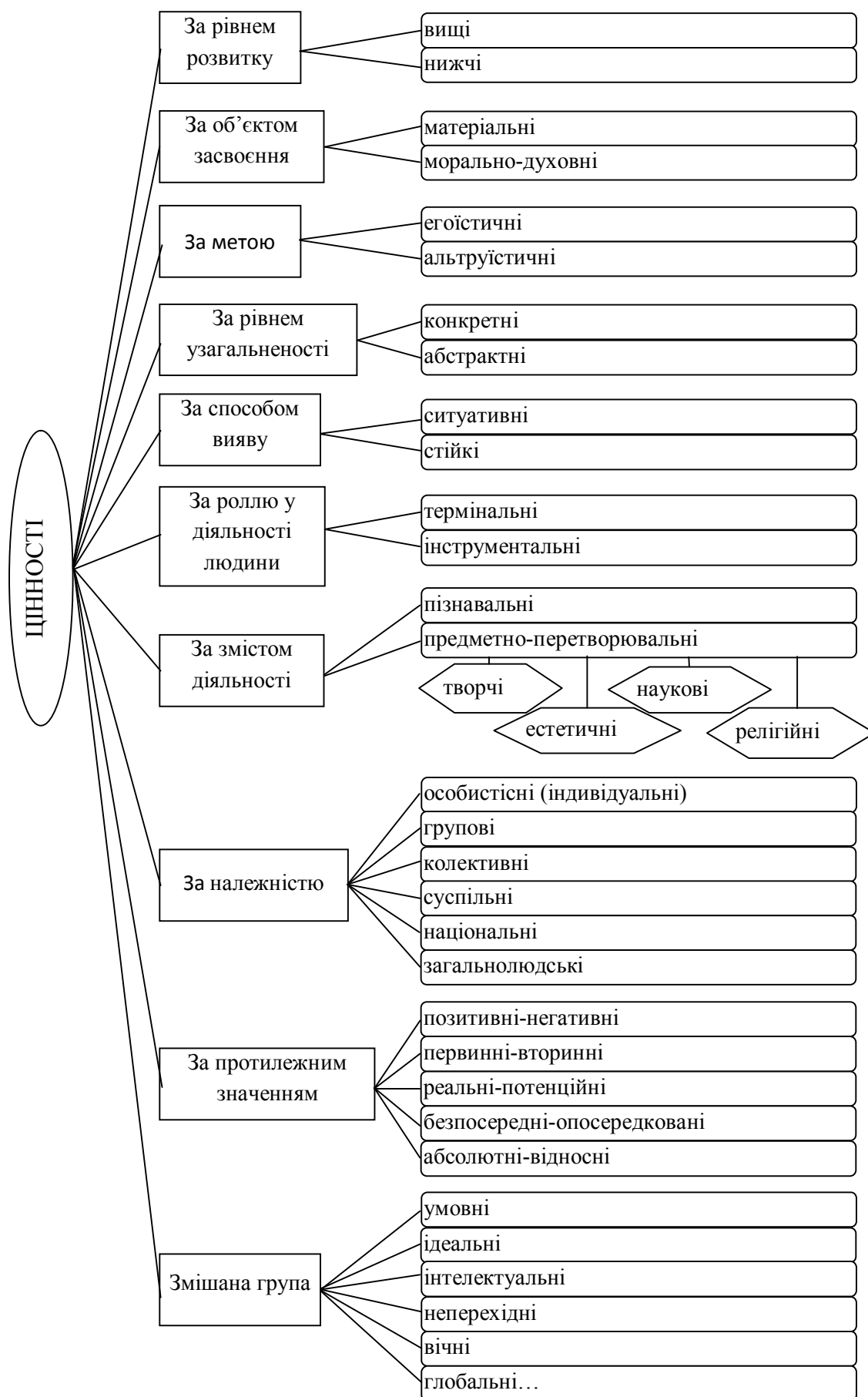

Рис. 1.1. Граф-схема класифікації цінностей

В результаті вищенаведеного доцільно виділити три групи фундаментальних цінностей: цінності добра (моральні цінності), цінності краси (естетичні цінності) і цінності здоров'я (вітальні цінності).

Обираючи *цінності добра*, людина підтверджує свідоме ставлення до норм і принципів моралі, дієвість своїх мотивів, цілісність моральної свідомості загалом. Добро – це те, що добре, корисне і потрібне людині, із чим пов'язані надії і сподівання, уявлення про успішний розвиток, свободу і щастя. Воно також часто виступає як мета людської діяльності, ідеал, якого прагнуть досягти. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли рівень духовності у країні загалом надає, моральні цінності нерідко знецінюються. Тому люди повинні якомога більше уваги приділяти саме моральним вартостям, орієнтуватися на них в усіх сферах життя [10, с. 51].

Цінності краси визначають зміст естетичного ставлення людини до світу. Сприйняття й переживання прекрасного й піднесеного передбачає не тільки пізнання, але й оцінку певних естетичних властивостей дійсності та мистецтва. Краса як естетична цінність належать до числа явищ, які мають соціальний зміст, тісно пов'язані з процесом накопичення чуттєво-емоційного та ціннісно-орієнтаційного досвіду людини. Виходячи з цього, постає висновок про необхідність «усвідомлення значення краси як базової цінності, що має бути покладена в змістовне наповнення освітнього процесу закладів вищої освіти» [19, с. 14].

Цінності здоров'я визначаються усвідомленням значущості власного життя й здоров'я як найвищої вартості. Причому здоров'ям визнається стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи фізичних вад. Основною метою здоров'я є повноцінне життя й активне довголіття. Завдання кожної людини – навчитися зберігати та зміцнювати здоров'я, використовуючи резерви організму, природні та соціальні фактори довкілля, досягнення науки та народний досвід [8, с. 71].

М. Яницький зазначає, що формування системи ціннісних орієнтацій особистості можливе лише при наявності системи засобів і умов, які

забезпечують її формування [91, с. 79]. На думку психолога і соціолога І. Кона, система ціннісних орієнтацій формується під впливом суспільного виховання, пропаганди, в результаті «розширення кола дій і відповідальності, розвитку інтелекту, емоцій та волі» [80, с. 124]. І. Бех пов'язує формування ціннісних орієнтацій з мотиваційною сферою і вважає, що в основу виховання особистості має бути покладена «Я – мотивація», тобто ядро особистості. Лише в результаті такого виховання можуть виникнути стійкі самоцінні морально-духовні орієнтації особистості [16, с. 97].

На формування ціннісно-сислової сфери особистості впливають найрізноманітніші чинники: сім'я, засоби масової інформації, референтна група, атмосфера навколишнього середовища, література, мистецтво тощо. Проте «домінуюча роль у вирішенні цієї проблеми належить школі, що в особі фахівців соціальної сфери покликана забезпечувати розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних задатків як вирішальних для розвитку ціннісної системи людини» [92, с. 26]. Особлива увага фахівців соціальної сфери (соціальних педагогів), метою яких є сформувати культурну, інтелектуальну, творчу особистість, котра б керувалася особистісними цінностями, повинна спрямовуватись на учнів молодшого шкільного віку.

Таким чином, ціннісно-сислова сфера – це комплекс інтегративних якостей особистості, що виявляються у ціннісному ставленні до різних видів професійної діяльності залежно від рівня засвоєння досвіду, загальноприйнятих цінностей, професійних знань, умінь та навичок, що фіксуються в потребах, мотивах, установках, оцінках, ідеалах й інтересах особистості.

1.2. Психосоціальні та особистісні умови розвитку ціннісно-сміслової сфери в студентському віці

Передумовою формування системи цінностей майбутніх фахівців соціальної сфери є психологічні особливості студентського віку. Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права вибору, набуття певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності (аж до державного рівня), здобуттям вищої освіти та опануванням професією [44, с. 76].

Головними сферами життєдіяльності студентів і, відповідно, формування системи ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є професійне навчання, а також особистісне зростання, духовне самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, фізичне самовдосконалення. Студентському віку притаманна кризова насиченість, при цьому вікова криза характеризується різкими психологічними зрушеннями та змінами особистості, розвиток набуває бурхливого стрімкого характеру.

Криза 17-18 років пов'язана з потребою в самовизначенні після закінчення загальноосвітньої соціальної сфери та пошуком свого місця в подальшому, вже самостійному житті. Це конструювання наступного етапу власного життєвого шляху, створення свого «Я» на майбутнє. Юнаки переосмислюють життя, вносять певні корективи, виробляють нові стратегії на майбутнє і не тільки «ким бути?», «чим займатися?», але й «яким бути?». Молода людина живе радше майбутнім, ніж сучасним (спрямованість у майбутнє). Звичайно, життєві вибори супроводжується ваганнями, сумнівами, невпевненістю, переживаннями невизначеності, і водночас відповідальністю за кожен крок до остаточного прийняття рішення [50, с. 14].

Не завжди в молодій людини, яка вже зробила свій вибір, обрала майбутню професію соціального працівника і стала студентом, зникають

труднощі та проблеми самовизначення. Наприклад, для реалізації життєвого задуму у вищій школі може чогось бракувати: комунікативних навичок, знань і вмінь працювати самостійно, волі й самодисципліни. Одна з причин цього – недоліки шкільної освіти. Багато студентів не вміють конспектувати лекції, не можуть здійснити смислову структурування тексту.

У студентські роки розрізняють нормативну кризу, яка переборюється в період адаптації до навчання у ВНЗ. Проте ця криза може набувати затяжного характеру: труднощі не вирішуються, а відкладаються на потім через небажання їх розв'язувати. Можуть, наприклад, виникати негативні почуття від необхідності відвідувати заняття, критичне ставлення до викладачів, конфлікти з товаришами [67, с. 183].

Найбільш кризовими ситуаціями віку, які впливають на формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, є такі:

1. Криза професійного вибору. Ця криза зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до вищого навчального закладу. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти, нехай навіть із іншої спеціальності. Амбівалентність тенденцій (або піти з ВНЗ за власним свідомим вибором, або продовжувати навчання для збереження соціально-культурного статусу) нерідко призводить до розвитку особистісних проблем і психосоматичних розладів [53, с. 148].

Факт вступу до університету породжує надію на повноцінне й цікаве життя, зміцнює віру молоді людини у власні сили і здібності. Проте в деякого швидко настає розчарування: виникає питання про правильність обрання ВНЗ, професії, спеціальності. Наприкінці 3-го курсу загалом вирішується питання професійного самовизначення, однак далеко не всі випускники пов'язують своє професійне майбутнє з отриманою у ВНЗ спеціальністю. Гостро постає проблема профорієнтації та профвідбору.

2. Криза залежності від батьківської сім'ї. З одного боку, молоді люди можуть жити окремо від батьківської сім'ї в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самостійності, проявляти особистісну зрілість, а з

іншого, – емоційно-особистісна й побутова (особливо матеріальна) залежність від батьків [64, с. 179].

3. Криза інтимно-сексуальних стосунків. Студентський вік відповідає періоду посилення сексуального потягу. Зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках із психологічно-духовно близькою людиною (друг, коханий). Водночас створення сім'ї блокуване матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю (у студентів це гостріше виражено, ніж в їхніх однолітків, які працюють на виробництві), а позашлюбні стосунки загалом є соціально несхвальними та можуть супроводжуватися внутрішньо особистісною конфліктністю (напруженістю). У деяких студентів інтимні стосунки можуть затьмарювати собою все інше [78, с. 261].

4. Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності. Факторами, що провокують кризові ситуації в студентів, є деякі психотравмуючі особливості організації навчального процесу у вищій школі. Часто вивчення та успішна «здача» якої-небудь навчальної дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети оволодіти професійними знаннями та навичками, необхідними для майбутньої роботи. На жаль, ці тенденції підтримуються не лише особистісно незрілими студентами, а й окремими викладачами.

Сутність кризи ідентичності як чинника формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери полягає в наступному: відбувається зіткнення цінностей, які інтеріоризовані в ранній юності, з тими, які формуються під час навчання у вищій школі через ідентифікацію себе з професійною моделлю. Е. Еріксон пише: «Юнак повин бажати злитися з ідентичністю інших, і водночас наполегливо відстоює свою ідентичність, неповторність, самобутність («як всі, але Я – особистість»). Вся складність у тому, що людина в цей період амбівалентна, наприклад, суперечливі почуття можуть виникати навіть щодо однієї і тієї ж людини» [90, с. 24].

Якщо студенту не вдається розв'язати ці завдання, у нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може йти такими основними напрямками: відхід від психологічної інтимності, уникнення тісних

міжособистісних взаємин; розмитість почуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання та змін; розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси та зосередитися на головній діяльності; формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення та вибір негативних зразків для наслідування.

Такий чинник формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, як суперечливість між «Я-реальне» і «Я-ідеальне» студента, може призвести до внутрішньої невпевненості в собі та супроводжуватися зовнішньою агресивністю, нехлюйством або відчуттям, що оточуючі не розуміють тебе. Наслідками негативної «Я-концепції» студентів можуть бути: замикання в собі; демонстрація оточуючим «маски», «хибного обличчя»; надмірно чутливе реагування на критику, сміх і осуд; болісне переживання неуспіхів у навчанні та виявлених власних хиб; надмірна сором'язливість, некоммунікбельність, схильність до психічної ізоляції, відхід від дійсності у світ мрій [73, с. 122]. Чим нижчий рівень самоповаги, тим імовірніше студент страждає від самотності.

Дослідження переконують, що у студентському віці чинником формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є особливості психічного розвитку юнаків і дівчат. На відміну від студентів технічних ВНЗ, майбутні фахівці соціальної сфери характеризуються певними соціальними і психологічними відмінностями, які дають можливість виділити їх в особливу соціальну групу. Ці відмінності впливають з особливостей соціального стану, реальних моментів життя і навчання. До того ж майбутні соціальні працівники у цьому віці мають психологічні особливості: інтенсивне формування самосвідомості, соціальної самооцінки, власної точки зору, установок, цінностей, осмислення явищ громадського життя. Поступово формується соціальна позиція щодо себе, свого поведіння і поведіння інших, планів на майбутнє тощо [84, с. 103].

У цьому сенсі дуже цікавим є аналіз ціннісно-сислової сфери студентської молоді у зв'язку з обраною професією. Узявши за критерій мотив

вибору занять у вільний час, можна виділити п'ять груп студентів – майбутніх соціальних працівників:

1. Комунікативна. До неї відносяться студенти, які керуються бажанням спілкуватися з друзями, коханою людиною, рідними тощо. Ця група представляє 42% всіх опитуваних.

2. Рекреаційна. До неї входять студенти, які керуються бажанням відпочити, поліпшити свій настрій (21,2%).

3. Самореалізація. Студенти цієї групи прагнуть реалізувати у вільний час свої здібності (11,7%).

4. Творча. До неї входять студенти, орієнтовані на естетичне освоєння світу, прагнення до прекрасного (10,5%).

5. Пізнавальна. Студенти цієї групи орієнтовані на поглиблення і розширення знань (8,5%) [79, с. 13-14].

Узявши за критерій мотив орієнтованості на професійну діяльність, сукупність студентів – майбутніх соціальних працівників поділяється на три специфічних носіїв ціннісно-сислової сфери [88, с. 20-21].

Першу складають студенти, орієнтовані на освіту як на професію. У цій групі найбільше число майбутніх фахівців соціальної сфери, для яких інтерес до майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній – найголовніше. Лише вони відзначили схильність продовжувати свою освіту в аспірантурі. Всі інші фактори для них менш значущі. У цій групі – близько третини студентів.

Другу групу складають студенти, орієнтовані на бізнес. Вона становить близько 26 % від загального числа опитаних студентів технічних ВНЗ і всього 6% – гуманітарних. Ставлення до освіти у них зовсім інше: для них освіта виступає в якості інструменту (або можливої стартової сходинки) для того, щоб надалі спробувати відкрити власну справу, зайнятися торгівлею тощо. Вони розуміють, що з часом і ця сфера матиме потребу в освіті, але до своєї професії вони ставляться менш зацікавлено, ніж перша група.

Третю групу складають студенти, яких, з одного боку, можна назвати «визначеними», з іншого, – затисненими різними проблемами особистого,

побутового плану. Можна було б сказати, що це група тих, хто «пливе за течією» вони не можуть обрати свого шляху, для них освіта і професія не представляють того інтересу, як для перших груп. Можливо, самовизначення студентів цієї групи відбудеться пізніше, але можна припустити, що до цієї групи потрапили люди, для яких процес самовизначення, вибору шляху, цілеспрямованості не характерний.

Процес вибору професії, навчання у ВНЗ став сьогодні для багатьох майбутніх фахівців соціальної сфери прагматичним, цілеспрямованим і відповідним змінам, що відбуваються у суспільстві. Цінність професійної освіти як самостійного соціального феномена, що має соціокультурну, особистісну і статусну привабливість, відступила на другий план. Можливо, що відмінність цінностей освіти минулих і нинішніх років полягає саме в цьому [70, с. 210-211].

З появою «комерційного» набору до ВНЗ прийшли забезпечені студенти, які не звикли відмовляти собі ні в чому, впевнені у правильності свого професійного вибору (62–77 %), добре обізнані зі специфікою майбутньої професійної діяльності (самооцінка в середньому вище на 10 %, ніж у «гуманітаріїв»). Ці студенти, які надихаються прикладом батьків-підприємців, без страху дивляться в майбутнє – воно має для них чітко промальовану професійну перспективу.

Існують також якісні відмінності, зокрема, результати аналізу статистичних даних свідчать, що у «технічних» студентів більш яскраво виражене прагнення до досягнення успіху у сфері бізнесу (9–18,5 %), у зв'язку з чим вони вище, ніж «гуманітарні» студенти, оцінюють значущість доброї освіти, професійної підготовки (30,5–40 %), володіння іноземними мовами (22–37 %), духовно і культурно багатого життя (36–44 %) [59, с. 12].

Виявилися відмінності в структурі мотивації отримання вищої освіти у порівнюваних груп студентів: майбутні фахівці соціальної сфери, в цілому, висловили більш традиційні установки отримати диплом (4–14 %), здобути професію (56–62 %), вести наукові дослідження (5–15 %), пожити студентським

життям (8–18 %), тоді як у «технічних» студентів домінує прагнення досягти матеріального благополуччя (43–53 %), вільно оволодіти іноземними мовами (17–41 %), стати культурною людиною (33–39 %), отримати можливість навчання, роботи за кордоном (20–29 %), освоїти теорію і практику підприємництва (10–16 %), домогтися поваги в колі знайомих (10–13 %), продовжити сімейну традицію (6–9 %) [73, с. 168].

Можна виділити три основні типи діяльності та поведінки студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери у сфері освіти і пізнання. Так, перший тип особистості відрізняється комплексним підходом до цілей і завдань навчання у ВНЗ. Інтереси студентів зосереджуються на галузі знань більш широкій, ніж передбачено програмою, соціальна активність студентів проявляється у розмаїтті форм життя ВНЗ. Цей тип діяльності зорієнтований на широку спеціалізацію, на різнобічну професійну підготовку.

Другий тип особистості відрізняється чіткою орієнтацією на вузьку спеціалізацію. І тут пізнавальна діяльність студентів виходить за межі навчальної програми. Однак якщо першому типу поведінки властиве подолання меж програми, так би мовити, вшир, то в цьому випадку цей вихід здійснюється углиб. Система духовних запитів студентів звужена рамками «навколо-професійних інтересів».

Третій тип пізнавальної діяльності студентів передбачає засвоєння знань і набуття навичок лише в межах навчальної програми. Цей тип діяльності найменш творчий, найменш активний, характерний для 26,8 % опитаних студентів. Таким чином, вже в результаті найзагальнішого підходу до аналізу навчально-пізнавальної діяльності студентів виділяються три типологічні групи, кожна з яких має свої моделі поведінки [83, с. 13-14].

Щодо навчання дослідники виділяють п'ять груп ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери [57, с. 6-8].

До *першої* групи відносяться студенти, які прагнуть здобути знання, освоїти методи самостійної роботи, набути професійних вмінь та навичок, шукають способи раціоналізації навчальної діяльності. Навчальна діяльність

для них – необхідний шлях до доброго опанування обраною професією. Вони відмінно вчаться з усіх предметів навчального циклу. Інтереси цих студентів розповсюджуються на широке коло знань, навіть більш широке, ніж передбачено програмою. Вони активні у всіх сферах навчальної діяльності. Студенти цієї групи самостійно й активно шукають аргументи, додаткові обґрунтування, порівнюють, зіставляють, знаходять істину, обмінюються думками з товаришами, перевіряють достовірність своїх знань.

До *другої* групи належать студенти, які прагнуть здобути знання у всіх сферах навчальної діяльності. Для цієї групи характерним є захоплення багатьма видами діяльності, але їм швидко набридає глибоко вникати в суть тих чи інших предметів і навчальних дисциплін. Вони нерідко обмежуються поверховими знаннями. Основний принцип їхньої діяльності – краще всього потроху. Вони не витрачають багато зусиль на конкретні справи. Зазвичай, добре вчаться, але інколи отримують незадовільні оцінки з предметів, які їх не цікавлять.

До *третьої* групи відносяться студенти, які проявляють інтерес тільки до своєї професії. Здобуття знань і вся їхня діяльність обмежуються вузько-професійними рамками. Для цієї групи студентів характерним є цілеспрямоване, вибіркоче здобуття знань, і лише необхідних для майбутньої професійної діяльності. Вони багато читають додаткової літератури, глибоко вивчають спеціальну літературу, ці студенти добре і відмінно вчаться з предметів, пов'язаних зі своєю спеціальністю; водночас, не проявляють належного інтересу до суміжних наук і дисциплін навчального плану.

До *четвертої* групи належать студенти, які непогано вчаться, але до навчальної програми ставляться вибірково, проявляють інтерес тільки до тих предметів, які їм подобаються. Вони несистематично відвідують заняття, часто пропускають лекції, семінарські та практичні заняття, не проявляють інтересу до певних видів навчальної діяльності та дисциплін навчального плану, оскільки їхні професійні інтереси ще не сформовані.

До *п'ятої* групи відносяться студенти з низькими показниками успішності. До ВНЗ вони прийшли за наполяганням батьків або «за компанію» з товаришем, або ж для того, щоб не йти працювати. До навчання ставляться байдуже, постійно пропускають заняття, їм допомагають товариші, і найчастіше вони дотягують до диплома.

Вступивши до вищого закладу освіти, обравши шлях самостійного життя, у майбутніх фахівців соціальної сфери особливе місце займає питання майбутнього, роздуми про нього. Погляди на майбутнє в основному оптимістичні, але багато залежить від того, чи вдало обрана професія. У цьому плані важливим є питання ставлення до отримання нових знань у процесі навчання, таке ставлення у студентів проявляється по-різному.

До першої групи, можна віднести студентів, які бажають все знати, у них жаждоба до всього нового, незалежно від галузі знань. Такі студенти успішно навчаються з усіх передбачених навчальним планом предметів, окремі навіть паралельно навчаються на двох факультетах. Вони відвідують наявні в закладі гуртки, різноманітні виховні заходи, читають художню і науково-популярну літературу, дивляться телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки і т.д. Попри цьому всьому вони намагаються брати активну участь в громадському житті в закладі освіти і за його межами.

До другої групи відносяться студенти, які захоплюються якоюсь галуззю знань, багато читають, слідкують за новинками, у них досить глибокі знання в цій галузі, але разом з тим такі студенти розуміють, що потрібно знати і інші предмети, оволодівати професією, а тому намагаються старанно вивчати всі навчальні дисципліни, передбачені навчальним планом, хоча вони не є об'єктами їх захоплення.

До третьої групи відносяться студенти, які, надавши перевагу якомусь захопленню, забувають про все інше. Якщо з предмету захоплення у них глибокі і ґрунтовні знання, то з решти – спостерігається бідність і обмеженість знань. Нерідко такі студенти потрапляють до числа посередньо, або навіть

невстигаючих. Саме ці студенти вимагають спеціального виховного впливу в плані спонування їх до самоосвіти та самовиховання [87, с. 187-188].

У залежності від того, як студенти ставляться, до навчальної дисципліни (захоплюються зовнішньою теоретичною і практичною стороною предмета, особливостями важливості теорії для практики, пов'язаної з обраною професією), їх умовно можна розділити на три групи.

Структура інтересів першої групи студентів характеризується захопленістю зовнішньою стороною навчальної дисципліни, інтереси студентів цієї групи мають пасивний споглядальний характер. Основною причиною, що заважає цим студентам перейти на вищу стадію розвитку інтересу, є низький рівень розвитку морально-вольових якостей особистості: почуття обов'язку і відповідальності, працелюбства, дисциплінованості.

Друга група студентів не є однорідною за своїм складом. Студенти першої підгрупи (приблизно 35%) захоплюються не тільки зовнішньою стороною навчального предмета, а й практичною спрямованістю. Вони особливо уважні на лекціях тоді, коли викладач показує застосування теорії, законів на практиці. Друга підгрупа студентів (20%) проявляє глибокий інтерес до теоретичної сторони навчальної дисципліни, до проблем, які вирішує наука. На лекціях і семінарських заняттях студенти виявляють інтерес до вивчення теорії дисципліни. Елементом структури пізнавального інтересу студентів цієї групи є творче ставлення до предмета. Якщо у першої підгрупи студентів треба формувати інтерес до теоретичної сторони предмета, то у другої – до практичної.

Третя група студентів проявляє однаковий інтерес як до теорії, так і до практики. Вказані обставини дозволяють спрямовувати виховну роботу стосовно розвитку пізнавальних інтересів студентів.

Б. Ананьєв розробив типологію сучасного студентства, в основу якого були покладені такі критерії: ставлення до навчання наукова і громадська активність, загальна культура і відчуття колективізму.

Тип 1. Студент, що відмінно навчається з профільюючих загально-теоретичних дисциплін. Займається науково-дослідницькою роботою. Має

високу культуру. Бере активну участь в громадській роботі. З колективом пов'язаний різнобічними інтересами. Це ідеал сучасного студента.

Тип 2. Студент добре навчається. Вважає отримання спеціальності єдиною метою навчання у вищому навчальному закладі. Суспільними дисциплінами цікавиться у межах програми. Пов'язаний з колективом навчальними і професійними інтересами. Бере активну участь у громадській роботі. Оцінюється викладачами та колегами як хороший студент.

Тип 3. Студент, що відмінно встигає у навчанні, розглядає науку як основну сферу інтересів і діяльності. Виявляє інтерес до суспільних наук як засобу пояснення дійсності і своєї поведінки. Має високу загальну культуру. Активний в громадській діяльності, з колективом пов'язаний широкими науковими інтересами. Студент цього типу – майбутній учений. Серед цих студентів є такі, хто займається тільки наукою, всі ж інші заняття вважає марною тратою часу.

Тип 4. Студент, що встигає у навчанні, активно цікавиться суспільними науками понад програми, науково-дослідницькою роботою, як правило, не займається. Загальна культура обмежена професійними інтересами. Виключно активний в громадській роботі і в житті колективу, інтереси якого розглядає як власні. Це активний громадський діяч. Його поважають за чесність, принциповість, єдність слова і справи. Він завжди всередині життя. Вчиться на «добре» і «відмінно».

Тип 5. Студент, що встигає у навчанні з усіх дисциплін, Науково-дослідницькою роботою не займається. Розглядає спеціальність і культуру як основну сферу своїх інтересів і діяльності. В суспільному, громадському житті не бере активної у часті. З колективом його поєднують культурні та розважальні інтереси. У студентському колективі він – визнаний ерудит, знавець сучасного мистецтва, за його порадою інші студенти питають ті чи інші книжки. Іноді це заважає навчанню, але студент добре навчається і сумлінно ставиться до майбутньої професії.

Тип 6. Студент погано навчається, має низьку успішність. Науково-дослідницькою роботою не займається. Пасивний стосовно участі в громадській діяльності. Відпочинок і розваги розглядає як головну сферу своєї діяльності. З колективом пов'язаний головним чином інтересами відпочинку. Це посередній студент, який вважає себе «оригіналом». Іноді морально не стійкий. До вищого навчального закладу він вступив тому, що це «модно, всі йдуть». Свою професію не любить і цінує її лише як джерело існування. Навчається з мінімальним зусиллям; де є можливість, використовує шпаргалку [1, с. 62-63].

Кожна з означених груп має специфічну систему ціннісно-сміслової сфери і вимагає відповідної виховної роботи із спонукання майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи над собою, формування мотивів самовдосконалення, розробки програми самовиховання, озброєння спеціальними прийомами.

Професійна діяльність майбутніх фахівців соціальної сфери має кількісну міру та якісні характеристики. Зміст та організацію праці соціального працівника можна правильно оцінити, лише визначивши рівень професійної майстерності спеціаліста, який відображає ступінь реалізації своїх можливостей під час досягнення поставленої мети. За критерієм творчості стилю життя майбутній соціальний працівник – людина індивідуально-творчого стилю, з адекватною, іноді високою самооцінкою, людина цілеспрямована, з розвину-тими потребами й інтересами, здатний приймати нетривіальні рішення, добре адаптується в новому середовищі, не втрачаючи своєї самобутності [8, с. 103].

Специфічними рисами системи ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери на сучасному етапі є особистісний стиль діяльності. Ефективність їхньої професійної роботи залежить від конструктивного особистісного стилю діяльності, який, у свою чергу, формується на основі розвитку особистісних та професійних рис майбутнього фахівця. Особистісний стиль діяльності соціального працівника можна вважати успішним, якщо він

володіє: мотивацією досягнення успіху; позитивним уявленням про образ «Я»; когнітивною позицією по відношенню до успіху (неуспіху) [22, с. 169].

Як доводять вчені, задача прогнозу успішності підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності залежить від удосконалення процесу формування особистісного стилю діяльності спеціаліста [27; 40]. Роки навчання у вузі повинні бути осмислені та системно представлені як цілеспрямований процес формування професійної готовності до творчої діяльності й професійного росту. Цей процес повинен бути розкритий як становлення особистості соціального працівника, який під час підготовки оволодіває професією, її багатосторонніми особливостями й вимогами.

Процес формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери відбувається під час фахового навчання. У цей період здійснюється засвоєння спеціальних навичок і умінь шляхом спілкування між майбутніми фахівцями і викладачами (у вигляді трансляції викладачем особистісного та суспільного професійного досвіду), адаптація до нового соціального статусу майбутнього фахівця. Під адаптацією слід розуміти професійну допомогу з боку викладачів у пристосуванні до умов професійної діяльності на стадії засвоєння цінностей майбутньої професії [41, с. 13].

Паралельно з макрочинниками формування ціннісно-сислової сфери, у майбутніх фахівців соціальної сфери має місце спілкування у мікросередовищі (відносини у колективі студентів, спілкування з друзями). Процес соціалізації, завдяки якому відбувається розвиток особистості, нерозривно пов'язаний з міжособистісними відносинами студентів. Тому важливим моментом розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є розвиток їхніх професійних міжособистісних відносин [37, с. 8]. Зважаючи на специфіку ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери, у ній виділяють два аспекти: професійний та особистісний, які замикаються в єдину проблему становлення функціональної особистості майбутнього соціального працівника.

Практично всі дослідники підкреслюють провідну роль особистісного компоненту системи ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, розвиток якого є досить непростим завданням для практики підготовки майбутніх спеціалістів у вузі. Зміст навчання має передбачати формування особистості соціального працівника, оскільки оволодіння професією не може бути зведене до засвоєння інформації та вироблення навичок, а й має водночас змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання. Для цього психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається, а сам процес навчання має бути побудовано таким чином, щоб він допомагав відчувати проблемність оволодіння професією, давав змогу осмислення і засвоєння способів подолання цих проблем, розвивав потреби в самовдосконаленні та професійному зростанні [31, с. 13].

Високий рівень тривожності і невпевненість в своєму професійному майбутньому свідчить про те, що «в процесі навчання у більшості майбутніх фахівців соціальної сфери є ознаки переживання кризового стану стосовно свого оволодіння професією. Це явище протікає на рівні особистісної проблеми, що не завжди рефлексується, а зміст та форми навчання у вузі не враховують існування кризи та негативно впливають на розвиток специфічного середовища субкультури студента» [44, с. 74].

Другий принциповий висновок полягає у тому, що процес становлення системи ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери повинен імпліцитно містити в собі можливість актуалізації кризи ідентичності. Але при цьому необхідно навчати студентів-фахівців соціальної сфери осмислювати свої проблеми та конструктивно їх вирішувати [50, с. 17]. На практиці ж часто буває так, що першокурсник фактично не відчуває різниці між навчанням у школі та вузі, і тільки включаючись на старших курсах до професійної практики, вперше стикається з реаліями професії.

На сьогоднішній день різко зросла кількість публікацій, які тим чи іншим чином стосуються становлення ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Так, згідно з підходом, запропонованим А. Ярошенко,

особистісне становлення майбутніх фахівців соціальної сфери відбувається шляхом самовизначення під час професійного навчання, при цьому основу даного процесу становить динаміка ціннісних орієнтацій. Професійне самовизначення дослідники розглядають як неперервний динамічний процес, що бере свій початок з вибору професії і продовжується після навчання у ВНЗ через «розширення і поглиблення уявлень людини про свою професійну діяльність, що позначається не тільки на професійних знаннях, але й на ставленні до професії» [92, с. 77-78].

Р. Костенко виділяє наступні етапи розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери:

1-й етап перехід від зовнішньої, соціально сформованої орієнтації на професію до ознайомлення з деякими видами професійних занять, тобто від соціального відношення до індивідуального ставлення. На цьому етапі професійне становлення може припинитися, якщо людина не бачить можливості реалізації в професії своїх особистісних цінностей і, навпаки, якщо така можливість існує, вона стає чинником професійного росту, що і є ознакою переходу до наступного етапу.

2-й етап характеризується усвідомленням можливості реалізації особистісних цінностей в межах обраної професії, індикатором чого стає інтерес та сформованість професійної Я-концепції. Автори зазначають, що на цьому етапі професійна орієнтація має глобальний, недиференційований характер, в якому важко виділити окремі компоненти.

3-й етап являє собою тривалий процес оволодіння професійною діяльністю, у якому формується професійна Я-концепції особистості. На цьому етапі професійна спрямованість студента набуває цілковитої усвідомленості та характеризується дієвістю. При цьому професійне самовизначення трансформується у професійну орієнтацію, яку розглядають як соціальну установку на вид професійної діяльності, що є продуктом взаємодії особистісних цінностей і соціальних ситуацій [61, с. 52-53].

Студентів все менше цікавить реальне життя. Реальне спілкування з друзями підміняється віртуальним. Студенти менше грають у спортивні ігри, надаючи переваги комп'ютерним. Театри, книги та музеї взагалі майже не цікавлять підростаюче покоління, адже набагато цікавіше знайти розвагу, сидячи перед монітором. Результатом є зміни в інтересах, цінностях, стосунках, навіть погіршення психічного та фізичного здоров'я [67, с. 213].

Небезпечний інформаційний вплив на систему ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери може призвести до двох видів взаємозалежних змін:

1. Зміни психіки, психічного здоров'я студента. Оскільки у випадку застосування інформаційного впливу складно визначити межі норми і патології, показником змін може бути втрата адекватності щодо відображення світу у свідомості й індивідуальному ставленні до світу. Можна говорити про деградацію особистості студента, якщо форми відображення дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових).

2. Зміни в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості студента. Такі зміни спричиняють антисоціальні вчинки і становлять небезпеку вже для всього суспільства [57, с. 9].

Важлива особливість формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери полягає в тому, що внутрішнє життя студента також насичене, багате на переживання, наповнене різноманітними протиріччями: дружба – самотність; критичність – самокритичність; сором'язливість – самовихваляння; самовідданість – егоїзм тощо [72, с. 310]. Серед суперечностей студентського віку особливо важливу роль має криза ідентичності, пов'язана з системою «Я». Ідентичність – це стійкий образ «Я», збереження та підтримка своєї особистісної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя і власного «Я».

Отже, становлення майбутніх фахівців соціальної сфери розвитку їх в умовах освітньо-професійної підготовки є індивідуальним процесом реалізації

компонентів власної ціннісно-сислової сфери шляхом поступового переходу від невідрефлексованого самовизначення до усвідомленої професійної ціннісної орієнтації за допомогою особистісного присвоєння професійно орієнтованих знань.

1.3. Основні чинники розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх соціальних працівників

Ціннісно-сислова сфера, як низка загальних ціннісно-сислових утворень, є основними конституційними одиницями особистості фахівців соціальної роботи, визначаючи відносини між цілями і засобами їх досягнення; регулюють і переводять будь-який вид професійної діяльності у її морально-сисловий план. Крім того, цінності відіграють основну роль у структуруванні власного «Я» і функціонують як певний рівень розвитку майбутнього фахівця соціальної сфери. Роль ціннісно-сислової сфери у соціальній роботі полягає в тому, що вона «визначає спрямованість професійної діяльності, надає їй цінності, дозволяє посісти певну позицію, формують способи самоактуалізації» [59, с. 8]. Ціннісно-сислова сфера особистості є «проекцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних чинників, котрі обумовлені системою виховання й навчання» [83, с. 14]. Ціннісно-сислова сфера детермінує ставлення особистості до професійних цілей, можливість її професійної самореалізації. Визначення професійної спрямованості обумовлює ідентифікацію з професійними завданнями та, відповідно формування ціннісно-сислової сфери, в якій професія займає пріоритетне місце.

Термін «соціальна педагогіка / соціальна робота» прийнятий у всьому світі і означає вияв гуманного становлення людини до людини. Порівняльний аналіз визначень цієї категорії, які зустрічаються у зарубіжній науковій літературі, свідчить про відсутність узагальненого його розуміння. Єдине, в чому збігаються точки зору різних авторів – це визнання цих понять як різновиду

діяльності. Більшість вчених вважають, що це повинна бути «професійна», «практична» діяльність. В інших характеристиках цієї діяльності, зокрема в головних, таких як мета, суб'єкт, об'єкт соціальної роботи, підходи різняться.

Представники однієї групи науковців (М. Доуел, С. Шадлоу, С. Хакетт) переконані, що метою соціальної роботи є оптимізація здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і діяльності особистості, сім'ї, соціальних та інших груп і спільнот в суспільстві. При цьому здійснюється «керування обставинами», «організація цих обставин в оптимальну систему, що забезпечує суспільству необхідний виховний ефект».

Як бачимо, у наведених визначеннях соціальна робота має оптимізувати обставини здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах діяльності, тобто створювати необхідні умови для освоєння і здійснення соціальних ролей у суспільстві. На наш погляд, у такому занадто широкому розумінні соціальна робота багато в чому перебирає на себе функції таких соціальних інститутів суспільства, як освіта, виховання, культура, політика, сім'я тощо, які мають створювати умови для успішної соціалізації індивідів у всіх сферах суспільства.

Представників другої групи науковців об'єднує розуміння соціальної роботи як своєрідного «інституту допомоги в тій чи іншій сфері» (А. Елмер, У. Петерсен, В. Фрік, Т. Шанін). Соціальна робота покликана допомагати у вирішенні проблем, що відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя, надавати допомогу в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, інтелектуальних, соціальних, інших недоліків, що заважають повноцінному функціонуванню.

У наведених визначеннях, хоч і неявно, відчувається «присутність» процесу соціалізації. Негаразди і труднощі в тій чи іншій сфері суспільства, що заважають успішній соціалізації (а вона – запорука успішного функціонування) мають бути усунені за допомогою соціальної роботи.

Розуміння соціальної роботи як допомоги поширене серед зарубіжних дослідників. Так, Австрійська академія соціальної роботи пропонує розглядати соціальну роботу як специфічну форму допомоги з боку суспільства у

вирішенні соціальних потреб, викликаних індивідуальними або соціальними причинами, розв'язати які люди самі не в змозі. Найбільш широко серед дослідників соціальної роботи представлено розуміння її сутності у визначенні, яке пропонує Національна асоціація соціальних працівників США. Соціальна робота, за їх розумінням, – це професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення / відродження здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей.

Більшість провідних спеціалістів різних країн світу виступають сьогодні за уточнення поняття «соціальна робота» – в тому розумінні, що забезпечення гарантованої соціальної допомоги людині, задоволення її мінімальних потреб і благодійна допомога тим, хто знаходиться за межею бідності – це не соціальна робота (Х. Берглінд, А. Елмер, В. Фрік, Т. Шанін). Соціальна робота повинна полягати в тому, щоб навчити клієнтів активно долучатися до процесу вирішення своїх проблем; саме в цьому полягає основна функція соціальної роботи як професійного виду діяльності. Отже, мова йде про активізацію власних зусиль у скрутних життєвих ситуаціях. Дослідник М.Фірсов розширює розуміння суті соціальної роботи, включаючи в неї як допомогу, так і взаємодопомогу в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин різних суб'єктів.

Орієнтація соціальної допомоги на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи виступає сутнісною характеристикою соціальної роботи практично в більшості її визначень у літературі: в такому контексті соціальна робота перебирає на себе функцію допомоги у здійсненні процесу соціалізації, який саме і націлений на підготовку людини до реалізації нею соціальних функцій у широкому діапазоні різних сфер соціального життя.

Серед вчених, які аналізують технології соціально-професійної діяльності за кордоном, виділяється О. Козлова, яка досліджувала роль діагностичної і функціональної технологій. Представники діагностичної соціальної сфери увагу приділяли внутрішньому світу клієнта, відсуваючи на другий план

соціальні проблеми і соціальне середовище. При цьому основний акцент ставився на діагнозі. Для успішного лікування клієнта необхідно зібрати якнайбільше об'єктивних даних про нього і його ситуацію [14, с. 76].

З посилення позицій психоаналізу представники діагностичної технології перемістили акцент на збір інформації про дитинство клієнта, оцінку його особистості, в той час як оцінка соціальної ситуації ставилася ними на другий план. Відносини між соціальним працівником і клієнтом в трактуванні представників цієї технології повинні носити характер «лікування клієнта» і бути направлені на зміну особистості останнього й надання йому допомоги в адаптації до навколишнього середовища.

І. Зверева стверджує, що представники функціональної технології опиралися на положення теорії О. Ранка про бажання змін у клієнта, його здатності до сприйняття допомоги. На відміну від представників діагностичного спрямування соціальної роботи, вони увагу приділяли не раннім дитячим враженням і постановці точного діагнозу, а початку процесу змін. Представниками запропонована оригінальна методика надання і прийому допомоги. Із теорії Дж. Дьюї запозичене поняття «самовизначення» – право клієнта самому вирішувати за себе [24, с. 52-53].

А. Капська пише, що представники функціональної технології вважали, що індивід несе особисту відповідальність за самореалізацію. Він повинен знаходити баланс між своїм індивідуальним розвитком і фактом, що він одночасно є членом певного суспільства або групи. Пізнати Я іншої людини неможливо, тому, оскільки клієнт знає себе краще, він здатний поставити діагноз проблеми, а завдання соціального працівника полягає в прийнятті відповідальності за процес надання допомоги і за формування відносин між соціальним працівником і клієнтом, які б сприяли здійсненню змін.

І. Зверева описує найбільш популярні теорії та технології соціальної роботи:

1) *emancipatory approach* – підхід звільнення, що має на меті соціальну роботу, яка мусить не тільки виховувати і підтримувати молодь, але також намагатись змінити (модернізувати) саме суспільство;

2) room – oriented approach – просторовий підхід, що забезпечує підліткам достатньо простору для соціалізації, тобто формування навичок існування в суспільстві.

3) self – oriented approach – підхід орієнтований на саму особистість, мета якого підтримувати молодь в подоланні труднощів через виявлення їх прихованих або заблокованих можливостей та компетенцій [27, с. 91-92].

Л. Кузнецова стверджує, що в різних країнах і навіть в рамках однієї країни можна зустріти різні технологічні підходи. У німецькомовних країнах більш поширеним є вживання терміну «соціальна педагогіка», ніж «соціальна робота». Проте міжнародним стандартам більше відповідає вживання словосполучення «соціальна робота», що пов'язане в свою чергу, з англо-американським терміном «social work». Поділ сфери діяльності соціальних служб на соціально-педагогічну і соціальну роботу у переважній більшості країн вважається застарілим і неправомірним [18, с. 13].

Л. Завадська розглядає технології соціальної роботи на прикладі ФРН. На її думку, сьогодні домінуючою є думка, що з точки зору професійної діяльності недоцільно говорити про розмежування соціальної роботи і соціальної педагогіки. Вони часто використовуються як синоніми: на письмі, як правило, допускається паралельне позначення – соціальна робота/соціальна педагогіка або використовується термін «соціальна робота» – як поняття, що об'єднує ці сфери діяльності. Під соціальною роботою мають на увазі всю сукупність різних видів діяльності у сфері соціальних служб та соціальних професій. У цій країні виходять з міркування, що і безпритульні, і діти, і молодь, яка живе у бідності, потребують не лише соціально-педагогічної, але й матеріальної підтримки, і навпаки, молоді безробітні або наркомани потребують лише матеріальної допомоги, а не соціально-педагогічного впливу [7, с. 64].

М. Лукашевич та І. Мигович доводять, що соціальні працівники і соціальні педагоги не лише займаються вирішенням одних проблем, але «їх завдання знаходяться в одній суспільній площині» (Mollenhauer, 1966). Про це

свідчить успішне функціонування у країнах ЄС численних сфер соціальної діяльності з соціально-педагогічною спеціалізацією. Такими сферами є:

- дошкільна освіта (обслуговування, виховання та освіта в яслах, дитячих садках, класах для підготовки дітей до соціальної сфери);
- робота з молоддю (виховання, організація вільного часу в молодіжних освітніх закладах та молодіжних клубах);
- виховання в дитячих притулках (формування сімейних груп, підготовка до самостійного життя, організація житлових комун);
- розробка форм, змісту і методів освіти дорослих (робота з волонтерами, формування навичок управління і самопомоги, освіта і підвищення кваліфікації, соціальна робота на підприємствах, сімейна освіта). Із вступом в силу закону про допомогу дітям і молоді до сфери діяльності соціальної роботи додалась соціально-педагогічна допомога сім'ї (консультації, допомога у вирішенні повсякденних питань в індивідуальній формі, підтримка сімей, шкільна соціальна робота (поряд з навчанням – організація соціально-педагогічної допомоги в школі) [20, с. 103-104].

П. Павленок описує діючу у Німеччині єдину державну молодіжну програму, у рамках якої працюють служби соціального захисту дітей і молоді. Одна з них – Консультаційна служба для підлітків і молоді створена в 1978 р. у Дюссельдорфі, Геттінгені і Мюнхені. Фінансується вона державою і муніципалітетом. Так, консультаційна служба Дюссельдорфа на 70% фінансується земельним урядом Північної Рейн-Вестфалії і на 15% муніципалітетом міста [1, с. 147].

Приміщення служби містить кімнату відпочинку, кімнату бесід, молодіжний бар. Основні напрямки діяльності – психологічна допомога дітям і підліткам, батькам і фахівцям у кризових ситуаціях, посередництво між роботодавцями і підлітками (наприклад, спільні походи з підлітками до адміністрації підприємства), всебічна допомога підліткам і молодим людям, що живуть поза сім'єю. Ведеться робота із ресоціалізації – соціальний працівник і центру турбуються про підсудних, засуджених і звільнених, супроводжують їх з ув'язнення, встановлюють контакти з правоохоронними органами.

Р.Корнюшина обґрунтовує, що все більше уваги в країнах ЄС приділяється соціально-педагогічній діяльності в мікрорайоні, яка включає комплекс соціально-педагогічних закладів. При цьому специфіка мікрорайону істотно визначає основний напрямок соціально-педагогічних зусиль (наприклад, у робочих кварталах акцент робиться на превентивну й освітню діяльність та консультативно-терапевтичну в районах новобудов і т.д.) [16, с. 28].

До ціннісно орієнтованих підходів соціальної роботи належать психодинамічний, екзистенційний, гуманістичний, рольовий, комунікативний, кризово-інтервентний, проблемно-орієнтований та біхевіористський.

Одними з найпоширеніших у цьому напрямку соціальної роботи є психодинамічні засоби, які почали застосовуватися ще у 20-х рр. минулого століття і можуть використовуватися в усіх сферах соціальної роботи. В основу психодинамічної моделі було покладено можливості психоаналізу. Розглядаючи ситуацію в контексті проблем особистості та соціальних відхилень, за допомогою психоаналізу можна діагностувати динаміку особистісних та соціальних змін у їх взаємодії, прогнозувати подальший розвиток такої взаємодії та її вплив на стан клієнта. Відносини соціального працівника і клієнта у межах психодинамічної концепції характеризуються використанням таких засобів як індивідуалізація клієнта, оцінка специфіки проблеми, що виникла, діагностика її гостроти, використання недирективної технології надання допомоги [16].

Екзистенційні засоби соціальної роботи сформувалися під впливом А.Камю, Ж.-П. Сартра і В. Франкла, які працювали над екзистенційною проблематикою у психології. У процесі аналізу поведінки клієнта особливої уваги потребує те, як він сприймає та інтерпретує свої уявлення про навколишній світ, як оцінює власний соціальний статус. Потреба у допомозі виникає тоді, коли уявлення клієнта про зовнішній світ неадекватні реаліям унаслідок формування неадекватного уявлення про власний соціальний статус, що, зазвичай, відбувається під впливом минулого соціального досвіду.

Підвищення уваги до девіантних відносин і поведінки, а також розширення сфери взаємодії психосоціальної та структурної соціальної роботи призвели до подальшого розвитку екзистенційних методів. Їх ефективність наочно виявляється при вирішенні проблем етнічних груп, які страждають від протиріччя між їх особистісними реконструкціями зовнішнього світу, сформованими під впливом минулого соціального досвіду, та їх новим соціальним оточенням [14].

Працюючи з такими групами, соціальні працівники йдуть у спільноти, у райони проживання своїх клієнтів та починають активізувати роботу в «соціальних мережах», життєвому середовищі клієнта, аналізуючи причини конфліктів при спілкуванні з іншими людьми. При цьому використовуються такі засоби, як референтометрія (спосіб виявлення значимості членів групи для кожного індивіда, що входить у неї) та комунікометрія (спосіб виявлення місця кожного учасника групи у системі міжособистісних комунікацій).

В останні десятиліття у західній теоретичній традиції сформувалися засоби гуманістичної моделі соціальної роботи, що зазнали впливу К.Роджерса та А. Маслоу, які розвивали гуманістичну психологію, а також Ф. Перлза, який підтримував традиції гештальттерапії. Розглядаючи людину як цілісну особистість, що перебуває у взаємодії зі своїм оточенням, такі методи побудовані на ідеї допомоги клієнтам у самопізнанні та усвідомленні значущості їх особистості в розумінні самих себе та характеру впливу оточуючого світу. При використанні цих засобів соціальний працівник насамперед прагне переконати клієнта у своїй щирій зацікавленості у його проблемах, позитивному ставленні, намагається співчувати його емоційному сприйняттю ситуації, що виникла, або світу в цілому. Використовуючи засоби індивідуальної роботи з клієнтом, соціальний працівник орієнтує його на пошук власного життєвого призначення.

Рольові соціальні засоби сформувалися під впливом Я. Морено, засновника соціометрії та групової психіатрії. Ключовим поняттям тут виступає «соціальна роль» – поведінка, яка очікується від людини іншим людьми при

виконання ними соціальних функцій. Для соціальних працівників вони є засобом розуміння того, як соціальні ролі (родинні, професійні, батьківські та ін.) обумовлюють формування особистості та її поведінку. Особливої уваги потребує тактика взаємовідносин соціального працівника з клієнтом у процесі спілкування, коли перший виконує роль посередника, друга, наставника. Ці ролі можуть змінюватися на різних етапах спілкування.

Найбільш розповсюдженими рольовими засобами соціальної роботи є наступні: 1) психодрама – створення таких умов, за яких індивідууми, виконуючи ролі, можуть творчо працювати над особистими проблемами і конфліктами; 2) зміна ролей; 3) групова дискусія, предметом якої, зокрема, можуть бути біографія клієнта, міжособистісні стосунки в групі та ін.; 4) групова поведінкова терапія, метою якої є створення нових ролей у групі, корекція за допомогою групи поведінки клієнта; 5) арттерапія, що стимулює активність клієнта. На сьогодні рольові засоби (поряд із гуманістичними) є досить популярними, разом із тим вони мають яскраво виражену тенденцію до комплексності, що дозволяє багатьом науковцям відносити їх до комплексно-орієнтованої соціальної роботи [3, с. 69-70].

Комунікативні засоби соціальної роботи, розробкою якої займалися О.Свенцицький, О. Леонт'єв та О. Лурія, передбачають аналіз структури засобів комунікації, які полегшують або ускладнюють спілкування, а також характеру спілкування людей у процесі комунікації. У цьому сенсі комунікативні засоби є підставою для виявлення усіх зв'язків клієнта та визначення їх ефективності, особливо у тих групах і ситуаціях, які є ціннісно значимими для індивіда (це, насамперед, родина та інші групи первинного оточення особистості) [15, с. 127].

До комунікативних засобів належать наступні: 1) постановка запитань з метою отримання інформації від клієнта; 2) оцінка отриманої інформації соціальним працівником (він може її приймати, відхилити, вибірково або нейтрально до неї ставитися); 3) подання інформації клієнту у вигляді певних «порцій», завдяки чому соціальний працівник показує, що він приймає

інформацію, а кінцеву оцінку зробить наприкінці повідомлення;4) корегування інформації щодо конкретної проблеми, яку клієнт отримує з різних джерел, що суперечливо або несумлінно дають клієнту цю інформацію [7, с. 162-163].

Кризово-інтервентні засоби (або засоби кризового втручання) орієнтовані на ідею допомоги клієнтам, які перебувають у стані глибокої психологічної кризи і потребують термінового втручання для виведення з дезадаптивного стану. Під кризовим втручанням розуміють дію, що базується на методах психологічного впливу і перериває серію подій, які призводять до порушення нормального життя людей. До основних прикладних засобів кризового втручання належать: 1) інтенсифікація зусиль клієнта для досягнення мети та їх спрямування на подолання перешкод, які виникли; 2) пошук та заміна способів реалізації мети; 3) переоцінка ситуації (залучення додаткових можливостей, ресурсів) та ін. У кризу можуть потрапити не тільки окремі особи, але й сім'ї та групи людей, до яких застосовуються нові вимоги, яким вони не можуть відповідати. У такому випадку кризова інтервенція полягає у «входженні» у життєву ситуацію індивіда, сім'ї або групи осіб для надання допомоги з вирішення проблем шляхом мобілізації наявних ресурсів [5, с. 164].

Проблемно-орієнтовані засоби базуються на ідеях динамічної психології, зокрема еґо-психології. Вони мають багато спільного з кризовим втручанням – передбачають короткострокове фрагментарне втручання соціального працівника при взаємодії з клієнтом. Якщо кризове втручання перериває серію подій у житті клієнта, що порушують його нормальне життя, то проблемно-орієнтована робота зосереджена на певних проблемах. Якщо кризове втручання передбачає дослідження походження труднощів у різних життєвих сферах, то дана модель розглядає проблеми як такі, щоб вирішувати їх в актуальному плані. У фокусі допомоги – емоційні реакції клієнта на кризу та довгострокові зміни у його здатності подолати щоденні проблеми прагматичним шляхом. Вирішального значення у роботі з клієнтами набувають психологічні технології: чітке визначення життєвих і перспективних цілей, завдань, часових меж їх реалізації, демонстрування досвіду вирішення проблем та ін.

Головною ідеєю біхевіористських засобів є те, що поведінка людини у її загальних рисах визначається впливом зовнішнього середовища, яке контролює її за допомогою різного роду стимулів. Важливого значення набувають принципи, сформульовані А.Бандурою, які отримали назву «соціальне навчання» [20, 381]. Більшість людей набувають досвіду, осмислюючи отримані враження, копіюючи поведінку один одного. Іншими словами, людина, спостерігаючи за зразками поведінки, моделює як оточуючий світ, так і власні дії. Основу соціального навчання такого типу становить процес наслідування, копіювання культурних стандартів способу життя, культури поведінки. У зв'язку із цим цілісність людини як об'єкту пізнання у соціальній роботі може досліджуватися як система культурних зразків, які наслідують особистість [15]. Допомога людині у вирішенні проблем може полягати у тому, щоб надати їй можливість побачити реальну поведінку, якої вона боїться або до якої прагне. Головною метою соціального працівника, який використовує біхевіоризм, є сприяти згасанню, скасуванню небажаних форм поведінки і, навпаки, посилити бажану поведінку людей шляхом її підкріплення та соціального навчання.

Виходячи із завдань професійної діяльності, дослідниця Н. Кузьміна визначає основні компоненти професійної спрямованості особистості фахівця, серед яких варто виокремити:

- усвідомлення фахівцем суспільної значущості своєї професії (когнітивний компонент);
- задоволеність обраною професією, мотивація професійної діяльності (емоційний компонент);
- усвідомлення й самооцінка майбутніми фахівцями соціальної сфери власних професійно важливих здібностей, їхнє ставлення до труднощів у професійній діяльності (дійовий компонент) [58, с. 79-80].

С. Єрмакова наголошує на тому, що ціннісно-сміслова сфера – це важливий момент у підготовці та професійному становленні майбутнього фахівця. Передумовою професійного становлення майбутнього фахівця є

зростання його професійної позиції, яка розглядається як складна система цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії і ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність. Вчена вважає, що «практична реалізація цінностей у житті відбувається водночас із перетворенням їх на норми, відтак мова може йти не про цінності, а про нормативно-ціннісну систему, яка має свою ієрархію і характеризується вищою цінністю» [28, с. 14].

Л. Хоружа в ставленні майбутнього фахівця до професійної діяльності визначає: цінності професії, що пов'язані з самовизначенням у професійній діяльності; цінності професії, що виникають на основі різних видів винагороди професійної діяльності з боку суспільства; цінності, що утворюються на базі різних рис професії; цінності вищого гатунку, що використовуються в суспільстві для регуляції ставлення до професії [84, с. 91]. В. Сластьонін виокремлює поняття «професійно-ціннісні орієнтації», які трактує як систему стійких вибіркового ставлень фахівця до найбільш значущих аспектів професійної діяльності, що формуються на основі широкого спектру всіх духовних відносин особистості [80, с. 193].

Розглядаючи ціннісно-сміслову сферу як ставлення до значущих аспектів професійної діяльності, можна виокремити такі типи ставлень соціального працівника:

- ставлення до професійної діяльності, що визначається метою та особистісним смислом професійної діяльності;
- ставлення до суб'єкта професійної діяльності – особистості фахівця, до самого себе, що визначається професійною Я-концепцією, проектуванням професійно-особистісного саморозвитку;
- ставлення до суб'єкта-об'єкта професійної діяльності, тобто до особистості клієнта, що визначається безумовною любов'ю та проектуванням його розвитку [42, с. 16-17].

При виокремленні ціннісно-сміслові сфери майбутніх фахівців соціальної сфери значущості набувають провідні ідеї екзистенціально-

гуманістичного підходу. Представники екзистенціально-гуманістичної психології, зокрема М. Бахтін, С. Братченко, Дж. Бюдженал, С. Рубінштейн найвищою цінністю вважають специфіку людського буття, тобто визначення пріоритету живої реальності внутрішнього світу конкретної людини, її суб'єктного досвіду, пізнання «людяності в людині».

Як зазначає Б. Додонов, «об'єктивне значення діяльності та її особистісний смисл не повинні розходитися одне з одним. Якщо ця діяльність спрямована на створення певних цінностей, то саме вони й повинні бути основним мотивом діяльності суб'єкта» [25, с. 45]. Відтак саме визнання соціальним працівником найвищої цінності дитини/клієнта та її особистісного розвитку має слугувати орієнтиром у визначенні смислу подальшої професійної діяльності.

О. Дубасенюк відзначає, що більшість молодих фахівців соціальної сфери вважають головною якістю особистості фахівця «любов до людей». У той же час розвиток особистості не виступає для них провідним мотивом діяльності. Зважаючи на таке, можна говорити про «професійний егоцентризм» – бажання поставити себе у центр професійної діяльності [26, с. 72]. Практика свідчить про відсутність у більшості фахівців соціальної сфери сприйняття кожної людини як особистості, як суб'єкта життєтворчості, вміння вбачати в особистісному рості та духовному удосконаленні дитини мету й смисл своєї діяльності.

Як доводить О. Балл, чітко виражена спрямованість фахівця на загальнолюдські цінності створює передумови для формування професійно значущих цінностей. Так, професійними цінностями соціального працівника є: цілеспрямованість, принциповість, самостійність, ініціативність, стійкість, організованість, витримка тощо [13, с. 138].

Поняття «система цінностей» означає предметне втілення системи діяльності та суспільних відносин, які відбивають сутність життєдіяльності, конкретно-історичний образ життя конкретної соціальної спільноти. Для позначення результату індивідуального відбиття фахівцем систем цінностей, які склалися в суспільстві, використовується поняття «система». Сформована

система ціннісно-сміслової сфери – це свого роду «вісь» свідомості, яка забезпечує усталеність людини і проявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях.

Загальноприйнятою є класифікація компонентів ціннісно-сміслової сфери фахівця за типами і видами культури, а саме: матеріальні і духовні цінності. В свою чергу, серед духовних ціннісних орієнтацій виділяються соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, екологічні, трудові [5, с. 10-11]. За елементами внутрішньої структури особистості виокремлюються когнітивний, емоційний, діяльнісний та оціночний компоненти ціннісно-сміслової сфери, які у діалектичному взаємозв'язку зумовлюють характер активності індивіда і суспільства [14, с. 17].

Вченими виявлена структура ціннісно-сміслової сфери фахівців соціальної сфери, яку можна умовно поділити на три блоки. Ядро ціннісних орієнтацій складають конкретні життєві і загальнолюдські цінності: любов, здоров'я, щасливе сімейне життя, дружба. Середній статус у структурі ціннісно-сміслової сфери складають: матеріально забезпечене життя, наявність друзів, впевненість у собі, свобода як незалежність у вчинках, пізнання. Периферійна частина ціннісно-сміслової сфери включає такі цінності, як активне діяльне життя, краса природи та мистецтва та творчість [8, с. 124-125]. Як показують результати досліджень, більш значущі для реального сучасного життя цінності витісняють цінності індивідуального вдосконалення на другий план.

Система ціннісно-сміслової сфери утворює складну багаторівневу ієрархічну структуру, в якій існує «ядро» з декількох базових цінностей, що є відносно більш стійкими до впливу соціальних та психологічних чинників. Цінності середнього статусу – «структурного резерву» – найбільш піддатливі змінам. Завдяки достатній сформованості цих цінностей помітно поліпшується професійна підготовка майбутніх фахівців [24, с. 43-44].

Структурно-динамічні і змістовні характеристики системи ціннісно-сміслової сфери взаємопов'язані з іншими особистісними якостями фахівця

(спрямованістю, властивостями особистості, типом акцентуацій характеру, показниками рівня суб'єктивного контролю). Властивості особистості, які належать до різних її підструктур, позитивно корелюють з тими ціннісними орієнтаціями, які заохочують поведінку, здійснення якої полегшується вказаними властивостями [43, с. 12].

Система ціннісно-сислової сфери складає внутрішній стержень культури соціального працівника, виступаючи одним з головних мотивів соціальної дії, впливає на соціальні інтереси та потреби. Вони дозволяють відрізнити позитивне від негативного як у її внутрішньому, так і в зовнішньому світі, тобто є основою вирішення проблеми вибору. Ціннісно-сислова сфера «є стрижнем особистості, а ціннісна система – її базовою підструктурою. Несуперечлива система ціннісно-сислової сфери визначає продуктивність життя, а встановлення пріоритетів спрощує ситуацію життєвого вибору» [48, с. 126-127].

Найважливішою передумовою успішної самореалізації соціального працівника у майбутньому є «узгоджена, несуперечлива ціннісно-сислова сфера, що лежить в основі формування життєвих планів та цілей» [31, с. 5]. Ціннісно-сислова сфера, з одного боку, є вищим контролюючим органом всіх чинників активності, визначаючи можливі способи їх реалізації. З іншого, - вона є внутрішнім джерелом життєвих цілей особистості, у ній представлено те, що є важливим. Система ціннісно-сислової сфери, водночас, є «детермінантою саморозвитку і особистісного зростання фахівця» [44, с. 75].

Проблемі формування гуманістичних цінностей у майбутніх фахівців, як складових спрямованості особистості, присвячені ґрунтовні дослідження В. Дзюби, С. Єрмакової, В. Кузнецової, Н. Максимчук, М. Ткаченко, Л. Хоружої та ін. Пропонуючи різні шляхи вирішення даного питання, автори сходяться в одному – в системі ціннісно-сислової сфери фахівця гуманістичні цінності мають посідати визначне місце. Наявність ціннісно-сислової сфери забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає людину до пошуку творчості, удосконалює у свідомості студента умовну

модель майбутньої фахової діяльності, яка служитиме орієнтиром у професійному саморозвитку [87, с. 188].

В. Кузнєцова виділяє необхідні гуманістичні ціннісні орієнтації фахівця соціальної роботи: життя; доброта; любов до ближнього; співчуття; справедливість; совість; глибока повага людської гідності. Основою формування гуманістичних цінностей студентів дослідниця називає гуманістичну освіту, завдання якої полягає в зосередженні духовної енергії молоді, вдосконаленні моральної свідомості, підготовці молодого покоління до подальшого життя в соціумі, вихованні гуманістичного типу поведінки [51, с. 11-12].

Формування системи ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі їх освітньо-професійної підготовки проходить ряд етапів – від формального засвоєння ціннісних еталонів до свідомого їх зреалізування на практичному рівні соціальної взаємодії (рис. 1.2).

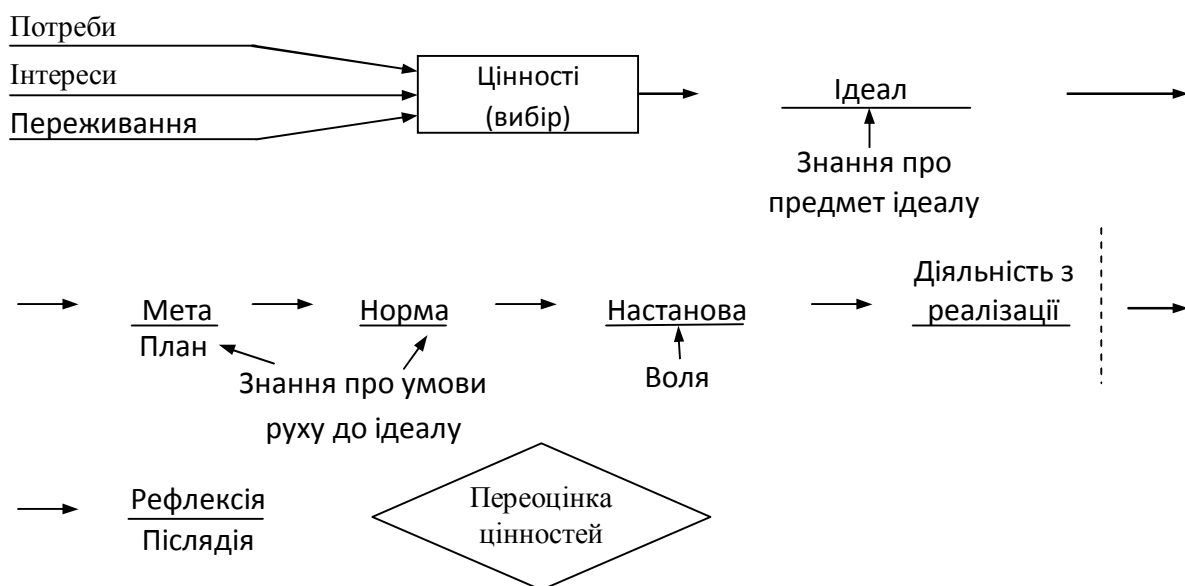

Рис. 1.2. Структурно-логічна схема особистісного набуття цінностей

Коротко проаналізуємо зміст кожного з етапів ціннісного збагачення особистості майбутніх фахівців соціальної сфери. Генетично (у процесі свого походження) цінності акумулюють загальну спрямованість потреб, інтересів та

емоційних переживань суб'єкта (наприклад, пошук істини – це задоволення потреби, реалізація інтересу і відповідно основа для переживань). У ситуації вибору виникає необхідність порівняти мотиви наших можливих дій і на основі внутрішньої системи еталонів вибрати певну дію. Цю роль і починають виконувати типові для суб'єкта потреби, інтереси, переживання, що сформувалися у єдину домінанту – цінність. Основною формою, яка вбирає в себе цінності, є ідеал, що «виконує роль стратегічного орієнтира на шляху руху від сушого до належного».

Розвиток моральної культури як компонента ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери вимагає засвоєння і закріплення цінностей на психологічному рівні, а також усвідомлення її на рівні принципової ідеології. Без першого моральні цінності залишаються порожніми фразами, без другого мораль виявляється неспроможною регулювати діяльність і поведінку суб'єкта у складних, нестандартних ситуаціях морально-ціннісного вибору [83, с. 6].

Характерною особливістю функціонування особистісної цінності як компонента ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є те, що, набуваючи міцності в системі особистості, її образі «Я», вона все-таки не проявляється без особливої необхідності. Проте індивід уже схильний застосовувати її в екстрених випадках. Коли ж особистісна цінність підходить до завершального етапу розвитку, вона ніби сама починає «шукати» для себе потрібну ситуацію чи сферу своєї реалізації.

Втілена у вчинок особистісна цінність має виступити приводом для ототожнення майбутніх фахівців соціальної сфери з морально-духовною сутністю, на якій повинні ґрунтуватися їх особистісні прояви. У цей момент майбутньому соціальному працівнику легше зайняти об'єктивну позицію щодо ролі ідеальних та матеріальних устремлінь. Завдяки силі позитивного емоційного піднесення, яка охоплює суб'єкта морального вчинку, виникають передумови для віри особистості у свої моральні зміни [70, с. 310].

Н. Міщенко відзначає, що важливим чинником формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є «проблема виявлення психологічних механізмів динамічної взаємодії пізнавальних і професійних мотивів, їхніх взаємних трансформацій у процесі переходу від навчальної діяльності студента до професійної діяльності фахівця до моменту закінчення ВНЗ» [66, с. 38].

Специфічність освітнього процесу у вищій школі полягає в тому, що він спрямований на розвиток, саморозвиток, самодостатність і самоствердження особистості майбутнього спеціаліста – професіонала, естетично вихованої, високодуховної особистості. Вищий навчальний заклад є освітньо-культурним центром і виступає особливим виховним простором, який вміщує в собі простір знань, що визначає рівень, потенціал, характер знань, які пропонуються студентам (цей простір визначається станом науки і культури в цілому) [59, с. 9].

Одним із компонентів ВНЗ є специфічна система цінностей як особливого простору виховання, що відтворює освічену і висококультурну людину. Вищий навчальний заклад у цьому розуміння є не тільки часткою виховного простору суспільства, а сам виступає як особливий виховний простір, що трансформує знання і культурні цінності. Культурний простір закладу освіти не є однорідним. Важливе місце займає власна освітньо-професійна культура студентів, які є носіями не тільки соціально схвалюваних цінностей, але й показують елементи асоціальні, що відбивають специфіку молодіжної орієнтації на моду, наслідування, «культурний екстремізм».

У вищому навчальному закладі важливу роль у формуванні ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери відіграє навчальна група. Спілкуючись між собою, студенти здобувають навички соціальної взаємодії, збільшують набір соціальних ролей, розширюють уявлення про власну особистість. Розходження в моральних установках, нормах, цінностях, поведінці часто ставлять студента в конфліктну ситуацію. У навчальній групі встановлюються взаємини, еталони поведінки, цінності й соціально-

психологічний клімат. Зіткнення різних тенденцій у намірах, відносинах, мотивах і поведінці може призвести до конфлікту [53, с. 148].

Найважливіша якість, яку повинен придбати студент у вузі і яка є чинником формування ціннісно-сміслової сфери – це, власне, здатність вчитися. Освоїти сам процес навчання важливіше, ніж засвоїти конкретний набір знань, що досить швидко застарівають. Ще важливіше здатність самостійного добування знань, заснована на творчому мисленні.

Важливим чинником формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є освітня діяльність, яка розглядається в літературі як складна структура, а процес навчання з метою забезпечення готовності до професійної діяльності є керуванням складною системою на етапах її вдосконалення. Діяльність студентів є своєрідною за своїми цілями і задачами, змістом, зовнішніми та внутрішніми умовами, засобами, особливістю плину психічних процесів, прояву мотивації. Вона професійно спрямована і є формою їх соціальної активності. Особливостями навчання студентів є підготовка до самостійної роботи, набуття знань, умінь, навичок, розвиток особистісних якостей; наукові знання та знання про майбутню професію; робота в запланованих умовах (програми, терміни навчання).

Експериментально доведено, що вже на першому курсі навчання у вищих навчальних закладах яскраво виявляються особливості діяльності студентів. Різниця між умовами навчання в середній школі та ВНЗ впливає на психічний стан суб'єкта навчальної діяльності, а отже і на успішність, і на хід навчальної діяльності. Навіть у шкільних відмінників на першому курсі навчання у вищих навчальних закладах часто падає успішність, особливо у тих, хто в середній школі не отримав достатніх навичок самостійної роботи та мисленнєвої діяльності. Саме через це на першому курсі спостерігається і найбільший відсів студентів. Причиною слугують три основні аспекти: біофізичний, психічний, соціальний [73, с. 109].

Підвищити якість ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери можна шляхом залучення їх (особливо на старших курсах) до

практичної роботи за фахом. Так, А. Кучина пропонує студентів університетів залучати до викладацької та виховательської роботи, до шефства над важковиховуваними дітьми та підлітками, організації підготовчих курсів для вступників до ВНЗ [54, с. 18]. Низька ефективність розумової працездатності в процесі навчання може бути викликана нераціональним плануванням розпорядку дня, праці і відпочинку студентів, недостатністю занять фізкультурою, значними нервово-емоційними перевантаженнями під час сесій (особливо на 1-му курсі).

Інший підхід до формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, запропонований І. Козловською [40], передбачає цілеспрямоване формування повноцінної навчально-пізнавальної діяльності, у якій студенти повинні оволодіти вмінням учитися самостійно. Основний акцент у такому навчанні робиться на контролюючому впливі з боку викладацького складу. Однак, слід зауважити, що запропонований підхід не є вузько спрямованим на студентів-фахівців соціальної сфери, а розповсюджується на широке коло студентів. Головним завданням викладачів, згідно з даним підходом, є розвиток у студентів мотивів, пов'язаних з навчанням, психологічних механізмів цілесприйняття та цілепокладання, а також певних прийомів розуміння та запам'ятовування навчального матеріалу.

В. Якунін вважає, що професійне навчання майбутніх фахівців соціальної сфери повинно бути керованим, а точніше, мотивованим з боку викладачів і відбуватися за допомогою психолого-педагогічного моніторингу. Це дасть змогу реагувати та коригувати, при потребі, самостійну роботу студента. Виходячи з цього, автор пропонує наступні шляхи вдосконалення навчального процесу:

– налагодження системи поточного комплексного діагностування рівня розвитку і якісних особливостей мотивації, цілепокладання та мисленневих і мнемічних операцій студентів з використанням методів спостереження, тестів та спеціальних контрольних завдань;

– проведення аудиторних занять на основі принципів проблемності та діалогічності, а також шляхом підбору для кожного студента індивідуальних проблемно-пошукових завдань, які він у змозі самостійно розв'язати;

– з метою суттєвого вдосконалення мисленнєвих та мнемічних процесів необхідно проводити групові інтелектуальні тренінги, спрямовані на розвиток та покращення операцій аналізу, систематизації, зіставлення, узагальнення навчального матеріалу, а також навичок розуміння та запам'ятовування основних видів текстів [90, с. 102-103].

На противагу такому підходу, С. Бадюл пропонує взяти за критерій ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери рефлексію, що вказує на сформованість професійної самосвідомості та професійної Я-концепції, при цьому мова йде тільки про становлення практичних психологів. На думку автора, професійна рефлексія – це вміння, яке забезпечує формування навички систематичного самоаналізу з наступною творчою активізацією власної професійної діяльності [11, с. 14].

Дослідниця виокремлює ряд показників рівня розвитку професійної рефлексії, проте не вказує жодного зі шляхів її досягнення. Припускаємо, що такий розвиток вчена вбачає у вивченні основних психолого-соціальних теорій і еклектичному поєднанні їх на практиці, оскільки говорить про необхідність вироблення кожним майбутнім соціальним працівником узагальненої концепції як про одну з підсистемних здатностей до професійної рефлексії. Крім того, вчена вказує на ще одну суттєву обставину, а саме на те, що у сучасній психолого-педагогічній науці, як вітчизняній, так і зарубіжній, «не розроблені формуючі моделі розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери з акцентом на набуття професійно-особистісних якостей на етапі освоєння спеціальності» [10, с. 52].

М. Єгорова детально описує якості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Виходячи з аналізу етико-психологічних засад професійної діяльності соціального працівника, можна виокремити наступні характеристики та вміння, якими повинен володіти майбутній спеціаліст

(водночас вони є цілями формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери):

- у професійну діяльність майбутніх фахівців соціальної сфери має бути включена Я-концепція, соціальний працівник повинен знати свої можливості;
- ефективність його діяльності залежить від уміння налаштовуватися на «психічну реальність» іншої людини та «утримувати» її;
- соціальний працівник повинен бути індивідуальністю;
- постійно рефлексувати щодо змісту своєї професійної діяльності;
- бути відкритим для засвоєння нових знань, сприйняття інших точок зору, прагнути до системного підходу в роботі [27, с. 91-92].

Аналіз літератури засвідчує, що центральною ланкою системи формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери має бути професійно-особистісна підготовка, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме орієнтація на особистісне становлення студентів, на формування компонентів професійної діяльності лежить в основі сучасного підходу до проблеми особистісної підготовки соціального працівника. Слід звернути увагу на те, що велике значення у формуванні ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери мають соціально-психологічні якості особистості. Зокрема, як зазначає Л. Мільто, це дисциплінованість, упевненість у собі, практичний досвід, уміння працювати з людьми, логічне мислення, стійкість до стресів, соціально-психологічна адаптація до колективу, інтелект, комунікативні і організаторські здібності, спрямованість до реалізації творчого потенціалу особистості, лідерські якості [65, с. 12].

Діяльність студентів є своєрідною за своїми цілями, зовнішніми та внутрішніми умовами, засобами, особливістю плину психічних процесів, прояву мотивації. Вона професійно спрямована і стає формою їх соціальної та пізнавальної активності. Основними особливостями навчання студентів є підготовка до самостійної роботи, надбання знань, розвиток особистісних якостей; наукові знання та знання про майбутню професію; робота в запланованих умовах (програми, терміни навчання). Характерні ознаки

діяльності студентів відзначають високе інтелектуальне напруження, перевантаження, інтенсивність функціонування психіки [75, с. 379].

Отже, освітньо-професійна діяльність майбутніх фахівців соціальної сфери є головним шляхом формування майбутнього професіонала як особистості, системи ціннісно-сміслової сфери та готовності до ефективної професійної роботи. Внаслідок нового соціального статусу студента вищого закладу освіти, виразно формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчальну діяльність і громадську роботу. Важливим чинником формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є освітній процес у ВНЗ, який інтенсивно стимулює студентів до проживання професійно важливих цінностей під час навчання.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми ціннісно-сміслової сфери як основи процесу становлення майбутнього фахівця, дає підстави для наступних узагальнень та висновків.

Феномен ціннісно-сміслової сфери є багатоаспектним і багаторівневим утворенням. Складність його наукового усвідомлення пов'язана з тим, що ціннісно-сміслову сферу одночасно можна розглядати як вирішальний аспект у професійному становленні майбутнього фахівця соціальної сфери. На сучасному етапі розвитку науки домінує підхід до визначення ціннісно-сміслової сфери як якостей особистості, що забезпечують успішний перехід від системи вищої освіти до професійної діяльності.

Ціннісно-сміслова сфера (як складне утворення) відображає різні форми взаємодії суспільного й індивідуального в особистості майбутнього фахівця соціальної сфери. Вони формуються під впливом об'єктивної дійсності, шляхом оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками. На цій підставі

суб'єкт (працівниксоціальної сфери) реалізує засвоєні цінності та смисли, порівнюючи їх з власними переконаннями, потребами, інтересами. Освітньо-професійна підготовка у ВНЗ забезпечує розвиток ціннісно-сміслової сфери, що є чинником особистісно-професійного становлення фахівця соціальної сфери.

Дослідження процесу становлення майбутніх фахівців соціальної сфери на основі оволодіння професійними цінностями є теоретично і практично значущим. Психологічний аспект професійного інтересу полягає в тому, що він проявляється в індивідуальних особливостях особистості, її психічних процесах, що охоплюють інтелектуальний, мотиваційний та емоційний компоненти, і формується у процесі діяльності.Механізм розвитку ціннісно-сміслової сфери соціального працівникаможна пояснити через призму властивостей та стосунків суб'єкта, завдяки яким відбувається його професійне становлення. Відтак ціннісно-сміслова сфера є результатом складної трансформації інтересів, мотивів, що відбуваються під впливом практики, усвідомлення, переосмислення.

У процесі особистісно-професійного становлення майбутнього соціального працівникавідбувається зміна уявлень про професійну діяльність. Виділення студентом того чи іншого аспекту професійної дійсності, як значущого, визначається умовами його життєдіяльності. Професійне становлення майбутнього фахівця передбачає формування цінностей, що визначають позитивне ставлення до професійної діяльності (гуманізм, комунікабельність, толерантність, емоційність, професіоналізм, людяність, взаєморозуміння тощо).

До основних чинників розвитку ціннісно-сміслової сфери, що визначають становлення фахівця, важливо віднести цінності, які пов'язані з усвідомленням об'єктивної потреби та спеціальної значущості для суспільства професії фахівцясоціальної сфери. Освітньо-професійна підготовка майбутнього соціального працівникамає передбачати набуття теоретичних професійних знань і формування практичних умінь та навичок професійної

компетентності, пов'язаних між собою, та їх ціннісно-орієнтаційну спрямованість.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

2.1. Психодіагностичне обстеження майбутніх соціальних працівників зادля виявлення рівня розвитку їх ціннісно-смыслової сфери

Вирішення завдань розвитку ціннісно-смыслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери вимагає відповідної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі. Ми визначаємо ціннісно-смыслову сферу майбутніх фахівців соціальної сфери як складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки до здійснення гуманної професійної діяльності.

Базою дослідження виступив юридичний факультет Тернопільського національного економічного університету. В дослідно-експериментальній роботі взяло участь 58 студентів 3-го і 4-го курсу спеціальності «Соціальна робота», з них 30 становило експериментальну групу і 28 – контрольну.

Організація дослідження проводилася в три етапи.

Перший етап (квітень – травень 2016-2017 н. р.) – констатувальний – передбачав вивчення підходів до дослідження ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи, з’ясування особливостей їх становлення на етапі університетської підготовки, розробку концепції й поняттєвого апарату дослідження, критеріїв оцінки системи формування ціннісно-сміслової сфери, відбір і конструювання діагностичних методик, виявлення вихідного рівня ціннісно-сміслової сфери студентів, аналіз отриманих емпіричних даних.

Другий етап (вересень – жовтень 2017-2018 н. р.) – формувальний – охоплював обґрунтування й розробку комплексу заходів, що забезпечують формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи; експериментальну перевірку ефективності розробленої моделі, спрямованої на формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців.

Третій етап (листопад – грудень 2017-2018 н. р.) – контрольний – полягав в аналітичному осмисленні результатів проведеного експерименту, виявленні ефективності розробленої моделі формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, у формулюванні теоретичних висновків та оформленні магістерської роботи.

Технологія формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери передбачала одночасний розвиток професійних здібностей особистості студента в освітньому процесі ВНЗ. Стосовно формування особистісних характеристик майбутнього соціального працівника, а саме його ціннісно-сміслової сфери, у технологічний процес привнесені корективи.

Структура технології формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери базується на реалізації обґрунтованих освітніх завдань, які послідовно вирішуються на відповідних етапах технологічного циклу. Метою розробленої технології є якісна зміна структури ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця, усвідомлення особистості клієнта як домінантної соціальної цінності та привнесенні її у практичну діяльність через відповідні професійно-ціннісно-сміслові утворення.

Досягнення мети технології відбувається через реалізацію важливого структурного компоненту – завдань. У процесі конструювання психолого-педагогічної технології формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери необхідно було розв'язати ряд завдань:

1. Визначити етапи технологічного процесу формування ціннісно-сислової сфери з їх специфічними завданнями.

2. Науково обґрунтувати застосування даної технології для студентів різного рівня сформованості ціннісно-сислової сфери.

3. Визначити специфічний змістовний компонент технології формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, враховуючи різний рівень сформованості її у студентів.

4. Обґрунтувати сукупність методів та засобів психолого-педагогічної технології з урахуванням специфіки студентів як об'єкта впливу.

5. Забезпечити безперервну рефлексію студентом стану й процесу зміни власної системи ціннісно-сислової сфери.

Вирішення цих завдань забезпечило обґрунтування процесу формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Планомірний та послідовний шлях досягнення цілей експерименту був можливий на основі визначення етапів технологічного процесу. Психолого-педагогічна технологія формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери складається з чотирьох взаємозалежних етапів.

Перший етап – етап діагностики рівнів сформованості ціннісно-сислової сфери, пов'язаний із виявленням первісного рівня сформованості цілісної системи цінностей майбутнього фахівця соціальної роботи. Він здійснюється у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, з перших курсів навчання. Завданням першого етапу технології є виявлення студентом власної цілісної системи професійних ціннісно-сислових орієнтацій, усвідомлення закономірностей їхньої ієрархії, місця та ролі ціннісно-сислової сфери у цілісній системі студентської життєдіяльності.

Другий етап – етап присвоєння ціннісно-сміслової сфери – збагачує уявлення про цілі, сутність й спрямованість сучасного освітнього процесу, цінності професії, як ведучої характеристики особистості соціального працівника. З позицій домінантної професійної цінності – особистості клієнта, майбутній соціальний працівник аналізує власну професійну підготовку та намічає шляхи подальшого професійного становлення.

Із результатів другого етапу логічно витікає наступний, третій етап, найбільш складний. Це етап трансформації ціннісно-сміслової сфери, у ході якого студент організує свою освітньо-професійну діяльність під час практичних, семінарських занять та практики з науково-теоретичних позицій, на основі зміни, переоцінки елементів ціннісно-сміслової сфери. Цінності особистості клієнта відображаються у продумуванні кожного компоненту соціальної роботи, у практичній діяльності майбутнього соціального працівника.

Четвертий етап технології визначається як етап проектування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Він включає як самодіагностику ціннісно-сміслової сфери, так і прогнозування свого подальшого професійного й особистісного розвитку: формує здатність проектувати себе у майбутній професійній діяльності. Відтак запропонована технологія передбачає реалізацію сукупності компонентів, які призводять до формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери.

На основі психолого-педагогічних досліджень (З.Кокаревої, І.Лушнікова, В.Сластьоніна) для кожного етапу технології формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери обрано єдину групу компонентів, за якими визначено відповідні рівні сформованості ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців (табл. 2.1): мотиваційно-цільовий; когнітивний; оцінний.

Таблиця 2.1

**Характеристика компонентів ціннісно-сміслової сфери
у майбутніх соціальних працівників**

№	Назва	Зміст
1.	Мотиваційно-цільовий	Мотиви, які спонукають особистість до формування ціннісно-сислової сфери, соціально-психологічні установки, професійні ідеали, прагнення до професійного самовизначення.
2.	Когнітивний	Розуміння змісту, сутності, ролі ціннісно-сислової сфери майбутніми соціальними працівниками. Виявлення відношення до ціннісно-сислової сфери, особливості сприйняття майбутніми соціальними працівниками цінностей професії, характер переживань особистості. Рівень вольових якостей особистості, необхідних для формування ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця соціальної роботи.
3.	Оцінний (самооцінка тасамеоаналіз)	Оцінка та самооцінка власних професійних ціннісних орієнтацій та професійної перспективи, аналіз особистих цінностей та цінностей майбутньої професії.

Соціально-психологічна діагностика рівня сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи на основі обраних критеріїв була проведена за допомогою професійно-психологічних методик діагностики компонентів ціннісно-сислової сфери на початку експерименту та по закінченні експериментально-дослідної роботи. Аналіз зібраних даних дозволив виділити три рівні сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери : 1) високий; 2) середній; 3) низький.

Низький рівень сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери характеризувався дискретним рівнем мотивів професійної орієнтації. Соціально-психологічні установки, які спонукали формування ціннісно-сислової сфери, нестійкі, професійний ідеал у майбутніх фахівців соціальної сфери не сформований. Елементи ціннісно-сислової сфери не пов'язані зі змістом праці фахівця соціальної роботи. Серед соціально-значущих цінностей майбутні спеціалісти не виділяли професійні. Рівень відношень до цінностей професії визначався як перемінний. Самостійність у плануванні завдань під час практики була невисокою; творчий підхід у вирішенні практичних завдань знаходився не на високому рівні. Самоаналіз та самооцінку ціннісно-сислової сфери провести студентам було важко.

Для *середнього рівня* сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери був характерним, у більшості, ситуативний рівень мотивів орієнтації на ціннісно-сислові аспекти. Соціально-психологічні установки, професійні ідеали орієнтовані на отримання вищої освіти. Зміст та сутність ціннісно-сислової сфери характеризувались домінуванням спрямованості на цінності, безпосередньо пов'язані зі змістом праці фахівця соціальної роботи, серед яких виділялась домінанта професії– особистість клієнта. У системі соціально-значущих цінностей майбутні соціальні працівники виділяли групу цінностей, пов'язаних із професійною діяльністю. Рівень відношення до власної ціннісно-сислової сфери був визначений як фрагментарно-позитивний. Майбутні фахівці соціальної сфери вирізнялись працездатністю, наполегливістю, вмінням володіти собою, були схильні до впливу значущих для них людей, самостійність у судженнях знаходиться на середньому рівні. Вони мали здатність до оцінки цінностей майбутньої професії, життєвої перспективи та вміння бачити цінності інших професій.

Високий рівень сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи характеризувався домінуванням мотивів формування професійних ціннісних орієнтацій. Соціально-психологічні установки були орієнтовані на отримання вищої професійної освіти, спостерігався сформований професійний ідеал. Система професійних цінностей безпосередньо пов'язана зі змістом практичної роботи, в ієрархії ціннісно-сислової сфери завжди на першому місці була особистість клієнта. У системі соціально-значущих цінностей група професійних цінностей мала високий індекс значущості. Рівень відношень до цінностей професії був визначений як стабільно позитивний. Сприйняття професійної перспективи здійснювалось як значущої та реальної. Для майбутніх спеціалістів характерним було вміння швидко відмовлятися від невірної ідеї. Вони відрізнялися високою самостійністю в освітньо-професійній діяльності,

впевненістю у собі, здатністю керувати своїми діями. Самоаналіз ціннісно-сміслової сфери був адекватним вибору професії фахівця соціальної сфери.

Цілеспрямоване формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи на основі визначених умов відбувалося у процесі освітньо-професійної підготовки через розвиток окремих компонентів ціннісно-сміслової сфери. У результаті аналізу відомих методів дослідження, розглянутих вище особливостей діагностики, з урахуванням функціонального призначення та рівня діагностування для кожного показника обрана раціональна методика чи комплекс методів, наведених у таблиці 2.2.

Оцінка результатів процесу формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери проведена на основі узагальнення характеристик ціннісного ставлення до професії кожного респондента.

Таблиця 2.2

Методи діагностики сформованості компонентів ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців з соціальної роботи

Компоненти сформованості ціннісно-сміслової сфери	Методи діагностики
1. Мотиваційно-цільовий	Бесіди з майбутніми соціальними працівниками, спостереження, тестування.
2. Когнітивний	Бесіди, дискусії, тестування, соціально-професійні завдання.
3. Оцінний (самооцінка та самоаналіз)	Самооцінювання, моделювання соціальних ситуацій, самохарактеристики, тестування.

При психологічному моделюванні процесу формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери першочергово увага приділялася можливості засвоєння особистістю специфіки відображення дійсності і регуляції власних діянь у новій фаховій позиції, котру спеціаліст прагне здобути. Прогнозований результат взаємодії залежить від оптимальності використання студентами своїх особистісних ресурсів. Тож важливим завданням дослідження була спроба простежити взаємозв'язок між

компонентами ціннісно-смиислової сфери у майбутніх фахівців і спрямованістю на оволодіння фаховою діяльністю.

Діагностика особливостей ціннісно-смиислової сфери у майбутніх соціальних працівників базувалася на визначених теоретичних засадах. Доцільно розподілити психодіагностичні методики на такі блоки:

1) діагностики оцінної складової ціннісно-смиислової сфери у майбутніх соціальних працівників – особистісної спрямованості або вартісної тенденції, котра виявляє цілісну систему чи ієрархію емоційно-оцінних орієнтацій особистості (тест М. Рокича);

2) вивчення мотиваційної складової ціннісно-смиислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, що вказує на повноту сформованості уявлень про майбутню професійну діяльність, визначають вектор життєдіяльності: самоактуалізаційний тест Е. Шострома, адаптованого Л. Гозманом, М. Крозом, М. Латинською – САТ);

3) дослідження когнітивної складової ціннісно-смиислової сфери у майбутніх соціальних працівників – усвідомлених життєвих цілей, рівня усвідомленості життя й смисложиттєвих орієнтацій у професійній діяльності (опитувальник СЖО Д. Леонтьєва).

Класична методика М. Рокича, обрана для діагностики оцінної складової ціннісно-смиислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, заснована на прийомі прямого рангування термінальних (цінностей-цілей) і інструментальних цінностей (цінностей-засобів). Спочатку респонденту почергово пропонувалося два набори по 18 карток у кожному з надрукованими назвами цінностей (термінальних та інструментальних) і давалося завдання розкласти їх за порядком вагомості як основних принципів, котрими він особисто керується в житті.

Далі обстежуваному пред'являлося два списки по 18 цінностей у кожному, надруковані за абеткою, і рекомендувалося поставити проти кожного позначення відповідне рангове число від 1 до 18 за ступенем їхньої суб'єктивної значущості. У подальшому пропонувалося прорангувати списки

цінностей немов не від свого імені, а зі свого потенційного погляду у більш старшому віці, тобто з позицій ідеального Я та близької людини. У такий спосіб вивчалось співвідношення образів «Я реальне», «Я ідеальне» і «Я соціальне».

Тест-опитувальник Е. Шострома, визначений для оцінки мотиваційної складової ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, ґрунтується на теорії самоактуалізації А. Маслоу. Конкретні питання були відібрані з великої вибірки критичних, передусім мотиваційних індикаторів. Самоактуалізаційний тест містить 126 пунктів, кожний з яких пропонує на вибір два судження мотиваційного характеру. Останні не обов'язково є сутнісно альтернативними. Проте обстежуваному пропонується вибрати те з них, що більше відповідає його уявленням чи звичному способу поведінки.

Самоактуалізаційний тест вимірює самоактуалізацію за двома базовими і дванадцятьма додатковими шкалами. Базовими є шкали компетентності в часі і підтримки. Вони незалежні одна від одної і, на відміну від додаткових, не мають загальних пунктів. Дванадцять додаткових шкал утворюють шість парних блоків. Кожен пункт тесту входить в одну чи більше додаткових шкал і, здебільшого, в одну базову. Відтак додаткові шкали долучаються до змісту основних, тому що складаються з тих же пунктів опитувальника. Подібна структура тесту дозволяє діагностувати велику кількість показників, не збільшуючи при цьому обсяг тесту.

Наступною методикою у системі дослідження когнітивної складової ціннісно-сислової сфери у майбутніх соціальних працівників був тест смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва. І це зрозуміло чому, адже смисл життя – кардинальна світоглядна проблема людського існування, в якій з'ясовується сутність людини, її місце у світі, земне призначення. Його усвідомлення означає свідомий вибір життєвого шляху, професії за покликанням, людяності як критерію спілкування. В особи, котра живе і діє з максимальною віддачею моральних, інтелектуальних і фізичних сил, сенс життя ототожнюється з повнотою самовиявлення і самоствердження, оскільки

Її життєвий поступ – це творення себе і своїх життєвих обставин відповідно до найвищої мети-місії.

У системі ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників провідним компонентом є когнітивна система – система переконань, а переконаність визначає довгострокове спрямування поведінки людини, її стабільність і непохитність у досягненні поставлених цілей, упевненість у важливості справи, яку вона виконує. Особливості характеру пов'язані з інтересами людини за умови, що останні вирізняються стійкістю і глибиною. Поверховість і нестійкість інтересів нерідко сполучені з конформністю, з нестачею самостійності і цілісності особистості. І, навпаки, глибина і змістовність інтересів свідчать про цілеспрямованість, наполегливість.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Завдання дослідження за опитувальником М. Рокіча першочергово полягало у вивченні оцінної складової ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. З'ясувалося, що провідні місця у всіх студентів посідають такі цінності: «одержати гарну освіту», «мати цікаву роботу», «активно просуватися у вибраній справі» (55 %), «забезпечити себе матеріально», «домогтися фінансової незалежності» та «положення в суспільстві» (25 %), «бути вільним, незалежним», але «приносити користь людям» вважають за потрібне лише 15 %.

Тож за загальними показниками опитування респондентів зміст і розподіл життєвих цілей за ранговими уподобаннями спрямований на індивідуалістичні домагання: на першому місці перебувають ділові цілі, орієнтовані на пізнання і вибір професії, яка приносить задоволення; на другому – цілі, спрямовані на

особистий, переважно матеріальний успіх і добробут; на третьому – суспільні цілі філософського характеру (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Середні відсоткові показники цінностей-цілей у майбутніх соціальних працівників за методикою М.Рокича

Тип ціннісних орієнтацій	Найбільш значущі цінності	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Соціальної взаємодії	Розвиток, любов, впевненість у собі, цікава робота, наявність вірних друзів	20,8	19,4
Індивідуальної самореалізації	Наявність хороших і вірних друзів, розваги, свобода, тверда воля, продуктивне життя	21,8	22,3
Особистого щастя (загально-людські)	Любов, здоров'я, щасливе подружнє життя, матеріально забезпечене життя, мудрість	28,2	34,6
Суспільної успішності	Продуктивне життя, цікава робота, матеріальна забезпеченість, визнання	20,8	22,9

З таблиці 2.3 видно, що майбутні фахівці соціальної сфери контрольної групи першочергово націлена на реалізацію особистісних та суспільних цінностей, так як 34,6 % вважають найважливішими щасливе подружнє життя, любов, здоров'я, життєву мудрість, продуктивне життя, цікаву роботу тощо. Інакші групи вартостей мають значний відсоток у цільових домаганнях студентів експериментальної групи, вони власне визначають специфіку їх подальших життєвих намірів і перспектив. Так, для 20,8 % – це соціальні цінності (любов, впевненість у собі та ін.), для 21,8 % – цінності індивідуальної самореалізації.

В ієрархії інструментальних цінностей провідні ранги в усіх групах займають вихованість, освіченість, відповідальність і чесність. Відкидаються такі цінності: непримиренність до недоліків у собі й інших, високі запити, чуйність, сміливість у відстоюванні своїх поглядів.

Для вивчення структури ціннісних орієнтацій у майбутніх соціальних працівників аналізувалися окремо показники експериментальної і контрольної

групи. Так, студенти експериментальної групи показали певні розбіжності у вартісних уподобаннях зі студентами контрольної (показники життєвої мудрості, активного життя, життєрадісності, старанності, твердої волі, ефективності у справах) (табл. 2.4, 2.5).

Таблиця 2.4

Середньогрупові рангові показники значущості термінальних цінностей у майбутніх соціальних працівників за опитувальником М.Рокича

№	Термінальні цінності	Експериментальна група	Контрольна група
1.	Активне діяльне життя	6,6	6,3
2.	Життєва мудрість	7,3	10,2
3.	Здоров'я	7,2	6,9
4.	Цікава робота	9,2	8,2
5.	Краса природи і мистецтва	13,6	13,7
6.	Любов	7,8	5,5
7.	Матеріально забезпечене життя	5,8	8,9
8.	Наявність хороших друзів	6,8	7,1
9.	Суспільне визнання	10,8	10,4
10.	Пізнання	9,4	11,3
11.	Продуктивне життя	10,3	11,2
12.	Розвиток	8,4	9,1
№	Термінальні цінності	Експериментальна група	Контрольна група
13.	Розваги	12,1	12,4
14.	Свобода	7,3	7,5
15.	Щасливе подружнє життя	10,2	6,5
16.	Щастя інших	13,6	13
17.	Творчість	12,3	14,1
18.	Впевненість у собі	7,1	6,5

В ієрархії термінальних цінностей студентів експериментальної групи провідне місце посідає любов, активне діяльне життя, наявність хороших і вірних друзів, здоров'я, впевненість у собі. Для груп студентів контрольної групи провідними термінальними цінностями є активне діяльне життя, щасливе подружнє життя, впевненість у собі.

У системі інструментальних цінностей студентів експериментальної групи вищий ранг займають вартості відповідальності, самоконтролю, вихованості, незалежності. Для студентів контрольної групи провідними цінностями є вихованість, чесність, відповідальність (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Середньогрупові рангові показники значущості інструментальних цінностей у майбутніх соціальних працівників за опитувальником М.Рокича

№	Інструментальні цінності	Експериментальна група	Контрольна група
1.	Акуратність і охайність	9,8	9
2.	Вихованість	7,4	5,9
3.	Високі запити	13,3	15,3
4.	Життєрадісність	8,6	8,9
5.	Старанність	11,4	10,1
6.	Незалежність	7,6	7,6
7.	Непримиренність до недоліків	14,9	14,9
8.	Освіченість	8,1	9,6
9.	Відповідальність	6,4	6,2
10.	Раціоналізм	7,7	9,9
11.	Самоконтроль	7,3	9
12.	Сміливість в обстоюванні своїх поглядів	8,3	8,2
13.	Тверда воля	9,3	7,8
14.	Терпимість	11,2	9,9
15.	Чесність	7,5	5,9
16.	Чуйність	12,3	10,8
17.	Широта поглядів	9,2	9,5
18.	Ефективність у справах	11,3	13

Термінальним цінностям усіх студентів притаманна орієнтація на активне діяльне життя, матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, здоров'я, життєву мудрість. Найвищий ранг значущості в ієрархії інструментальних цінностей студентів експериментальної групи займають відповідальність, вихованість, чесність, самоконтроль.

Провівши порівняльний аналіз структури цінностей-засобів у майбутніх фахівців соціальної сфери, виявлена невідповідність системи вартостей між експериментальною і контрольною групами. Для студентів експериментальної групи провідні ранги займають чесність, відповідальність, самоконтроль. Низький ранг значущості у контрольній групі властивий таким цінностям, як чуйність, терпимість, життєрадісність, а на високих щаблях посідають чесність і вихованість, тобто все свідчить про конформність вартісних уподобань.

Особливого значення набуває визначення мотиваційної складової ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери соціальної

сфери, коли студенти, перебуваючи у процесі самовизначення, мають можливість осмислити результати діагностики показників самоактуалізованості й намітити програму самовдосконалення. Для цього використовується тест Е. Шострома, тобто САТ. Одержані результати дослідження самоактуалізації студентів можна подати наочно у вигляді таблиці (табл. 2.6). Найбільший відсоток експериментальної групи (приблизно дві третини – 61,64 %) перебувають у межах 55-70 стандартних Т-балів (високий рівень). Загальна ж картина самоактуалізації контрольної групи – це «хороша норма» – 48,75 балів.

Таблиця 2.6

Показник (рівень) самоактуалізації майбутніх соціальних працівників за опитувальником САТ (експериментальна / контрольна групи)

№	Шкали	Менше 45 балів (низький)	45-55 балів (середній)	55-70 балів (високий)
1	Орієнтація у часі	42,59/51,63	44,42/44,18	12,97/11,00
2	Опора (підтримка)	45,74/48,91	50,56/49,39	0,00/00,00
3	Ціннісні орієнтації	38,89/40,11	40,74/41,00	11,11/10,63
4	Гнучкість поведінки	33,33/36,12	37,04/37,18	29,63/27,14

Продовження табл. 2.6

№	Шкали	Менше 45 балів (низький)	45-55 балів (середній)	55-70 балів (високий)
5	Сензитивність	18,52/21,30	55,56/54,98	24,07/22,62
6	Спонтанність поведінки	44,41/45,92	33,30/32,97	20,37/18,17
7	Самоповага	14,81/16,31	50,00/49,28	33,33/32,11
8	Самоприйняття	20,75/22,38	43,40/44,17	33,96/32,45
9	Погляд на природу людини	25,00/27,30	51,92/52,10	23,08/20,63
10	Синергічність	47,17/49,14	26,42/27,11	24,53/22,54
11	Прийняття агресії	18,51/20,11	55,56/55,68	20,37/18,92
12	Контактність	45,24/47,21	45,32/45,68	7,55/7,11
13	Пізнавальні потреби	58,49/60,17	28,30/29,00	11,32/10,67
14	Креативність	50,00/52,18	35,19/36,11	12,96/11,24
Середні показники		35,97/37,21	42,7/48,75	18,94/17,01

Д. Леонт'євим запропонована методика, що дає змогу виявляти когнітивну складову ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери, а саме смисложиттєві орієнтації особистості (СЖО).

Тест містить п'ять шкал: 1) «Цілі в житті» – характеризує наявність цілей у майбутньому; 2) «Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя» – показує, наскільки особа сприймає сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений, наповнений змістом; 3) «Результативність життя» – відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивно й осмислено було прожито її частину; 4) «Локус контролю Я» – вказує, чи володіє особистість достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до власних домагань і цілей; 5) «Керованість життям (локус контролю – життя)» – показує, наскільки людина спроможна вільно приймати рішення (табл. 2.7).

Аналізуючи результати тестування за методикою СЖО, відзначимо, що студенти експериментальної групи, на відміну від контрольної, характеризуються вищими показниками загальної усвідомленості життя, що вказує на задоволеність буттям у цілому. Високі показники за субшкалою «Цілі в житті» характеризують наявність установок у майбутньому, свідчать про цілеспрямованість, віру у свої плани і їхнє здійснення та наявність осмислених життєвих перспектив. Досить високий показник за субшкалою «Процес життя» дозволяє констатувати наявність емоційної насиченості і наповненості змісту сьогодення студентів. Важливо зауважити, що показники вище за середні за «результативністю», тобто задоволеністю самореалізацією, вказують на досить стійку оцінку пройденого відрізка життя, її продуктивність, свідомість, зростання самостійності.

Таблиця 2.7

Середні показники дослідження смисложиттєвих орієнтацій у майбутніх соціальних працівників(експериментальна/контрольна групи)

Шкали СЖО	Середнє значення	
	Сирі бали	Стенайни

Загальна усвідомленість життя	108/105	6,12/6,01
Ціль життя	38,95/35,14	6,18/5,93
Процес	32,1/33,6	5,88/5,14
Результат	26,44/25,1	5,5/4,90
Локус-контролю Я	27,83/25,8	6,19/5,48
Локус-контролю життя	32,6/31,1	6,05/5,54

Середні бали за субшкалою «Локус контролю-Я» відповідають уявленню респондентів про себе як про особистість, котра не володіє достатньою свободою вибору, щоб будувати життя відповідно до своїх цілей та уявлень про її змістовність. Однак досить високий показник за шкалою «Локус контролю-життя, або керованість життям» відображає достатню переконаність студентів у тому, що вони спроможні свідомо контролювати процес власного особистісного становлення й діяльності у цей життєвий період. Співвідношення трьох часових локусів осмислення життя (минулого, сьогодення й майбутнього) демонструє більшу орієнтацію на майбутнє, побудову планів, які б зреалізовувалися в подальшій життєдіяльності.

Життєві цілі студентів експериментальної групи, на відміну від контрольної, є більш осмисленими, цілеспрямованими. Емоційна насиченість сьогодення наповнена значенням та інтересом, осмислено і продуктивно сприймається респондентами пройдений відрізок життя. Студенти вправно володіють власним баченням внутрішньої свободи, незалежності, здатністю самостійно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя, вірять у свої сили і відповідальні за свої дії

У таблиці 2.8 показаний актуальний стан розвитку складових ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Таблиця 2.8

**Розвиток складових ціннісно-сміслової сфери
у майбутніх соціальних працівників(у %)**

№ п/п	Компоненти	Експериментальна група	Контрольна група
--------------	-------------------	-------------------------------	-------------------------

1	Оцінна складова	31,4	32,7
2	Мотиваційна складова	28,5	29,6
3	Когнітивна складова	40,1	37,7

Як видно з таблиці 2.8, на початковому етапі дослідження (перший діагностичний зріз) бачимо приблизно однакові значення складових ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників (експериментальна і контрольна групи), при цьому в обох групах спостерігається високий показник когнітивної складової. Усе вищезначене дозволило зробити висновок про необхідність розробки системи роботи з розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників та її впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу.

2.3. Тренінг з розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх соціальних працівників та результати його досвідного апробування

В умовах сучасної освітньої парадигми формування цілісної особистості фахівця необхідно посилити увагу до формування цінностей професійної діяльності, під якими розуміються ті її особливості, які дозволяють фахівцю задовольняти свої матеріальні й духовні потреби і служать орієнтиром для його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значущих гуманістичних цілей. Професійна підготовка майбутнього фахівця повинна бути спрямована не тільки на засвоєння знань, умінь, навичок і форм поведінки, але й на формування певної структури ціннісно-сміслової сфери. При цьому важливим є процес освітньо-професійної підготовки у ВНЗ, під час якого майбутні фахівці вчаться оволодівати системним баченням професійної діяльності, сприймати професійні події як компоненти єдиної системної діяльності [64, с. 181]. Це визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції

змісту і форм професійної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування ціннісно-сислової сфери студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери.

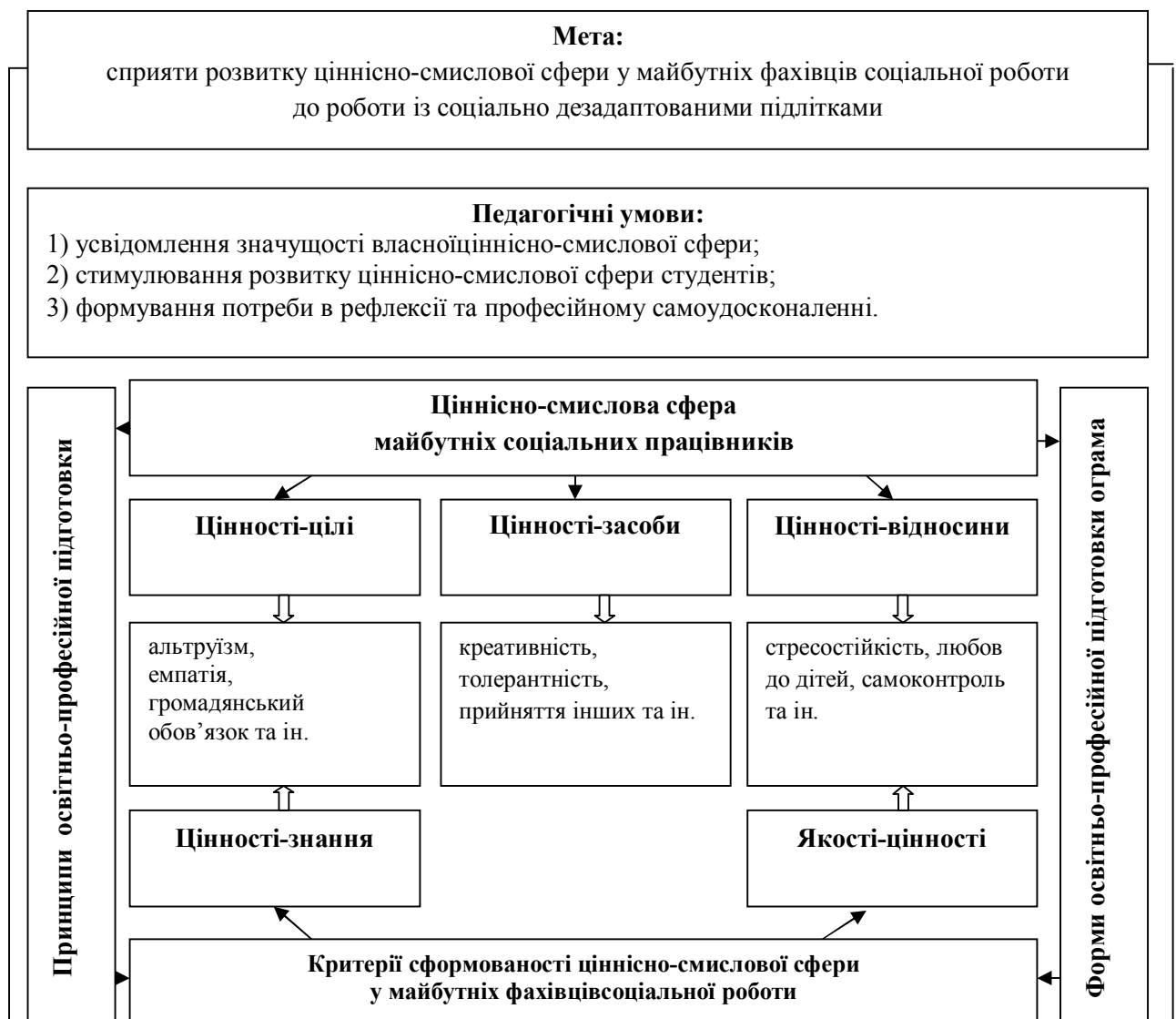
Ціннісно-сислова сфера виступає своєрідним орієнтиром діяльності та поведінки студентів – майбутніх фахівців соціальної роботи. А основною метою професійної підготовки фахівця стає формування професійно-ціннісної спрямованості студента та його готовності до професійної діяльності в соціальній сфері. Результатом підготовки має бути чітке усвідомлення майбутнім соціальним працівником сутності своєї професії як діяльності, спрямованої на всебічний розвиток кожного клієнта.

Ціннісно-сислова сфера є важливим моментом у підготовці й фаховому становленні майбутнього фахівця соціальної роботи. Багатогранність цінностей у структурі особистості дає змогу досліджувати їх у контексті багатьох феноменів: світогляд, мислення. Процес оволодіння особистістю професійно спрямованими цінностями проходить ряд послідовних етапів: орієнтація в професійній дійсності і набуття професійних знань, умінь; використання набутих знань на практиці; розвиток власної ціннісно-сислової сфери [79, с. 14].

З метою всебічного дослідження процесу розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери використано метод моделювання – дослідження явищ і процесів за допомогою моделей. Моделювання в освітньо-професійній підготовці фахівців привертало увагу науковців у ракурсі теорії та практики проектування освітніх систем, системних змін професійної освіти у вищій школі та дослідження впливу психолого-соціальних інновацій на процес професійної підготовки та готовність спеціаліста до професійної діяльності. Модель (лат. *modulus* – міра, зразок) розуміється як уявна і реалізована система формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи. Розроблена модель відображає, відтворює або імітує будову і дію об'єкта дослідження і використовується для одержання нових знань про нього, а відтак здатна змінювати його на підставі нової інформації [27, с. 89].

Розробляючи модель формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи, ми дотримувалися таких положень: у моделі мають бути відображені всі складові об'єкта, який досліджується (мета, психолого-соціальні умови, компоненти, показники, ціннісно-сислова сфера майбутніх фахівців соціальної сфери як результат реалізації визначених психолого-соціальних умов); складові моделі мають бути пов'язані між собою у єдиний комплекс (див. рис. 2.1).

Метою методичної системи, яка була конкретизована у нашому дослідженні, визначено: формувати складові ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців. Для досягнення поставленої мети, зазначеної у моделі, були комплексно задіяні різноманітні форми освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Основоположним елементом розробленої моделі формування система формування ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців були визначені та реалізовані в процесі експериментального дослідження психолого-соціальні умови:

**Рис. 2.1. Модель формування ціннісно-сміслової сфери
у майбутніх фахівців соціальної роботи**

- 1) усвідомлення студентами значущості власної ціннісно-сміслової сфери;
- 2) стимулювання розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи;
- 3) формування у студентів потреби у рефлексії та соціально-професійному самоудосконаленні.

Процес усвідомлення студентами значущості ціннісно-сміслової сфери проходить послідовні етапи: орієнтація в соціальній дійсності і набуття професійних знань, умінь та навичок; застосування набутих знань та навичок на практиці; розвиток власних складових ціннісно-сміслової сфери на основі загальноприйнятих і загальнолюдських вартостей.

Студенти повинні усвідомити, що цінності професійної діяльності – це ті особливості, які дозволяють задовольнити свої потреби і служать орієнтиром для соціальної активності, спрямованої на досягнення поставленої мети. Цінності пов'язані зі становленням особистості. Суб'єктивно цінність є

установкою, відношенням особистості, а об'єктивно – вона відображає її спрямованість.

Наявність розвиненої ціннісно-сислової сфери забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає людину до пошуку творчості, удосконалює у свідомості студента умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка служитиме орієнтиром у професійному саморозвитку. У зв'язку з цим, сьогодні важливо у процесі підготовки майбутніх фахівців не стільки накопичення певного змісту навчального матеріалу з різних галузей знань, а створення умов для перетворення їх свідомості, світогляду, оволодіння новими способами діяльності, вибудовування системи ціннісних орієнтацій.

Наявність ціннісно-сислової сфери у студентів забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає до творчого пошуку, формує у свідомості умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка служитиме орієнтиром у професійному саморозвитку. Процес формування ціннісно-сислової сфери фахівця соціальної сфери виступає важливим соціально-етичним і духовним потенціалом, реалізація якого має стратегічне значення для його сталого функціонування і розвитку в умовах здійснення національних проектів у сфері освіти, що реалізуються відповідно до європейських інтеграційних процесів.

Студенти усвідомлюють, що особливим у формуванні ціннісно-сислової сфери є період, що пов'язаний з навчальною діяльністю у ВНЗ. У цей час відбувається формування адекватної професійної самооцінки та рівня домагань – перехід до нового етапу пізнавального й особистого розвитку, з'являються значущі соціальні мотиви, прагнення. Особливістю цього етапу є окреслення кола особистісних цінностей, а також їх емоційне переживання та закріплення в діяльності. Сучасна практика доводить, що відсутність уявлень про перспективи майбутньої професії знижує активність особи, уповільнює процес формування ціннісно-сислової сфери, робить особу дезорієнтованою у своїй діяльності.

Необхідність налагодження гуманних відносин між соціальним працівником і клієнтами, в основі яких лежить повага до особистості клієнта і разом з тим максимальна вимогливість до нього, також виступають одним з найважливіших показників ціннісного ставлення фахівця до професійної діяльності. Цей принцип взаємодії соціального працівника і клієнтів історично утвердився, довів свою доцільність і необхідність у теорії і практиці соціальної роботи. Саме гуманізм, любов до людей були основним професійним кредо і секретом успішної професійної діяльності фахівців соціальної сфери.

Аналіз компонентів ціннісно-сислової сфери дозволяє виокремити дві площини їх існування: вертикальну (суспільні, професійно-соціальні й індивідуально-особистісні цінності) та горизонтальну (цінністі-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-відносини, цінності-якості).

Горизонтальна площина ціннісно-сислової сфери подана такими групами:

1. Цінності, що розкривають значення й зміст цілей діяльності соціального працівника (цінністі-цілі): концепція особистості студента-професіонала в її різноманітних проявах у різних видах діяльності та концепція Я-професійне як джерело й результат професійного самовдосконалення.

2. Цінності, що розкривають значення способів і засобів здійснення професійно-професійної діяльності (цінністі-засоби): концепції соціального спілкування, соціальної техніки й технології, соціального моніторингу й інноватики тощо.

3. Цінності, що розкривають значення й зміст відносин як основного механізму функціонування цілісної професійної діяльності (цінністі-відносини): концепція власної позиції, що включає ставлення студента до людей, до себе, до своєї професійної діяльності, інших учасників соціального процесу.

4. Цінності, що розкривають значення й зміст психолого-соціальних знань у процесі здійснення професійної діяльності (цінністі-знання): теоретико-методологічні знання про формування особистості й діяльності, знання провідних ідей і закономірностей освітнього процесу.

5. Цінності, що розкривають значення якостей особистості майбутніх фахівців соціальної сфери (якості-цінності): різноманіття взаємопов'язаних індивідуальних, особистісних, комунікативних, статусно-позиційних, діяльно-професійних і поведінкових якостей суб'єкта професійної діяльності, що виявляються у спеціальних здібностях. Специфіка ціннісних позицій фахівців соціальної сфери підсилює особистісну складову освіти і дозволяє побачити якісну своєрідність соціальної діяльності.

З огляду на це, сучасний фахівець соціальної роботи повинен опиратися на такі утворення ціннісно-сислової сфери:

- емпатію – здатність відчувати емоційний стан оточуючих;
- толерантність – здатність розуміти і приймати унікальність будь-якої особистості;
- прагнення до емоційної підтримки та безумовного прийняття іншої людини;
- рефлексію – вміння виділити підставу професійної діяльності, вчинків, стосунків, життєвих труднощів як студента, так і власних.

Майбутній фахівець соціальної роботи має бути гуманістом за своєю особистісно-професійною сутністю. Він визначає і працює з індивідуальною винятковістю кожної людини, її творчим потенціалом, соціальними, комунікативними та іншими здібностями. Індивідуальні особливості кожного клієнта для нього є самостійною цінністю і викликають професійний інтерес. Він сприяє розвитку особистості клієнта, розвитку його Я-концепції.

Безперечним є той факт, що кожен майбутній фахівець соціальної сфери має бути психотерапевтом, працюючи над таким синтезом якостей і властивостей особистості, які дають змогу уникнути порушень психічного стану. Це впевненість у собі, відсутність емоційної напруги, вміння володіти собою, наявність рішучості, впевненості, цілеспрямованості, самовладання. Саме дані якості характеризують психічну стійкість у професійній діяльності. Основою її виступає позитивне емоційне ставлення до себе і оточуючих. Позитивні емоції зумовлюють почуття радості, активізують, надають

впевненості викладачеві, сприяють комфортним стосункам із колегами та іншими людьми. На відміну від позитивних емоцій, негативні дезорганізують поведінку, гальмують активність, викликають неврівноваженість, нерішучість, призводять до агресії.

Процес стимулювання розвитку системи ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи доводить, що процес навчання у вищому навчальному закладі повинен задовольняти ряд вимог.

1. Формувати високоосвіченого і висококваліфікованого спеціаліста.
2. Формувати морально цілісну особистість, в якій прагнення, слово, вчинки не суперечать нормам моралі, виробленим у суспільстві і яка здатна організувати цілісний процес соціальної роботи.
3. Забезпечувати взаємозв'язок освітніх і реальних пізнавальних можливостей студентів; це означає, що студент є суб'єктом освітнього процесу у ВНЗ, має право вибору альтернативних навчальних програм, можливість для вдосконалення своїх задатків у процесі самостійної науково-пізнавальної і практичної діяльності.
4. Реалізувати суб'єкт-суб'єктивні відносини між учасниками освітнього процесу, коли виявляється спільність діяльності викладача ВНЗ і студента, завдяки чому в освітньому процесі не тільки розвивається студент, а й вдосконалює науковий і методичний рівень викладача.
5. Сприяти вияву активності суб'єктів освітньо-професійної підготовки, орієнтувати їх на високий рівень комунікативності, рефлексії, на інноваційну й інтелектуальну ініціативу.
6. Впроваджувати особистісно-орієнтовану модель освіти на засадах педагогіки співробітництва, що спрямована на формування високогуманних відносин між суб'єктами соціального процесу; організацію освітнього процесу, який забезпечує творчий розвиток майбутнього спеціаліста; індивідуалізацію і диференціацію навчання у навчальному закладі; на формування творчого колективу студентів; співпрацю між викладачами і студентами.

Основою сучасного освітнього процесу у ВНЗ має бути Людина як найвища цінність, а тому він має бути спрямований на вільний саморозвиток особистості, збереження її індивідуальності, формування громадянина-патріота, який здатен забезпечити високий рівень розвитку держави, її престиж та гідне місце в цивілізованому світі. Систему цінностей і якостей особистості необхідно розвивати й виявляти через її власне ставлення: до держави і суспільства, до себе, людей, природи, праці, мистецтва.

За твердженням Л. Колбіної, формування ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери має реалізуватися через гуманізацію освіти і ґрунтуватися на трьох принципах у розумінні людини, зокрема: *цінності особистості* та сприйняття її такою, якою вона є; *унікальності особистості* як викладача, так і студента; *непередбачуваності особистості*, що пов'язана з наданням студенту права на помилку, на мислення своїми образами, тобто допомогти йому пізнати себе і оточуючих [42, с. 12-13].

Оскільки головним завданням підготовки фахівців сучасної соціальної сфери є реалізація особистісно-орієнтованої моделі освіти, то постає питання про підготовку фахівця, здатного реалізовувати її в навчально-виховному процесі. Формувати такого фахівця потрібно в середовищі, для якого характерні високогуманні відносини між викладачами і студентами навчального закладу, в умовах реалізації ідей педагогіки співробітництва.

Сприяє формуванню ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери педагогіка співробітництва, спрямована на формування високогуманних відносин між суб'єктами освітнього процесу; організацію навчального процесу, який би забезпечував творчий розвиток майбутнього спеціаліста; індивідуалізацію і диференціацію навчання у вищому навчальному закладі; на формування творчого колективу студентів; співпрацю між викладачами і студентами [48, с. 127]. Тому зміст психолого-соціальної підготовки майбутнього фахівця повинен базуватися на гуманній соціальній педагогіці і спрямований на вироблення в студентів власної концепції сприймання людини, аналіз гуманістичних засад у класичному соціальному

досвіді, ознайомлення з сучасними гуманістичними і традиційними (авторитарними) соціальними концепціями, засвоєння особистісно-гуманного підходу до клієнта, забезпечення його в професійній роботі.

У процесі формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботипотрібно розв'язувати такі завдання: утверджувати в студентів віру в кожную людину, а також у свої професійні можливості і здібності, переконаність у непереборній силі гуманного підходу до людей; виховувати у студентів гуманні якості; прищеплювати навички творчого розв'язання соціальних завдань; розвивати інтерес до класичної соціальної мудрості, сучасних психолого-соціальних досліджень, прагнення до самовдосконалення [52, с. 62-63].

Формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери залежить від соціально-психологічних умов, зокрема здатності бути особистістю, яка перетворює емоційну, вольову, поведінкову сферу інших людей. Новою стратегією психолого-соціальної підготовки є розвиток здібностей до творення іншого, а через це – і до самовдосконалення. Тому, як зазначає І. Харламов, фахівець може пройти у своєму професійному становленні кілька рівнів, зокрема:

1) *рівень умілості*, що є основою професіоналізму фахівця, без якої неможливо працювати в соціальній установі; вона базується на достатній теоретичній і практичній підготовці, що забезпечується навчальними закладами і вдосконалюватиметься в процесі практичної діяльності;

2) *рівень майстерності* – тобто доведеної до високого ступеня досконалості професійної умілості, що відбиває особливу відшліфованість методів і прийомів використання психолого-соціальної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується висока ефективність роботи;

3) *рівень творчості*, яка характеризується включенням у професійну діяльність тих чи інших методичних модифікацій, раціоналізації прийомів і методів соціальної роботи;

4) *рівень новаторства* – найвищого рівня професійної діяльності фахівця, який органічно включає висунення і реалізацію нових, прогресивних ідей, принципів і прийомів у процесі соціальної роботи й суттєве підвищення його якості [56, с. 264265].

Стимулювання ціннісно-сміслової сфери дає змогу виявити наявність у майбутніх фахівців соціальної сфери спрямованості на такі основні види професійної діяльності:

- пізнавальну, сутність якої полягає в розумінні значущості знань, розвитку пізнавальних процесів і стимулюванні інтересу до обраної професії;
- перетворювальну, спрямовану на практичне втілення знань та вмінь у професійній діяльності;
- комунікативну, що передбачає активні види і форми спілкування;
- оцінювальну, що актуалізує готовність і активність майбутніх фахівців у різних формах навчально-виховного процесу, а також розвиває самооцінку;
- дослідницьку, спрямовану на розвиток творчих здібностей.

Зазначені види діяльності визначають компоненти процесу формування ціннісно-сміслової сфери і впливають на професійне становлення майбутніх фахівців соціальної роботи.

Шляхами формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи є:

- створення позитивної мотивації і особистої установки студента на розуміння, оволодіння системою професійних знань і вмінь;
- гнучкість, варіативність, відкритість змісту і організаційних форм навчання по відношенню до індивідуальних особливостей студентів і умов підготовки шляхом вільного вибору ними (студентами) спецкурсів і спецсеминарів з соціальної тематики;
- орієнтація на творчість та неповторність кожного студента;
- кардинальна зміна стилю та системи взаємодії учасників освітнього процесу у ВНЗ.

Результатом процесу стимулювання ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери є формування в студента гуманістичної орієнтації, який здатний брати відповідальність за долю людини, її життя, духовний і психологічний комфорт, за її захист; він спрямований на організацію гуманного процесу в професійній роботі, має адекватні цінності, гнучке професійне мислення, розвинену професійно-гуманну спрямованість.

Таким чином, організація процесу розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери в сучасних умовах повинна забезпечувати формування творчої особистості майбутнього фахівця, який має оволодіти рівнями «умілість» і «майстерність». Цього можна досягти завдяки комплексній організації діяльності суб'єктів освіти, яка сприяє формуванню системи цінностей особистості, зумовлює її вчинки, потреби, впливає на інтереси, тобто визначає загальнокультурний розвиток, а отже сприяє формуванню гармонійної особистості майбутнього фахівця.

Процес формування у студентів потреби у рефлексії та професійному самоудосконаленні передбачає інтелектуальний і духовний розвиток майбутніх фахівців соціальної сфери через сприйняття, усвідомлення і осмислення загальнолюдських цінностей, формування мотивацій, творчої діяльності й самореалізації особистості. Тому ставлення до вихованців повинне будуватися на сприйнятті їх як вільних особистостей, які, розвиваючись, будуть здатні робити самостійний вибір цінностей у майбутньому. Відтак потребу в рефлексії ми розглядали як одну з умов формування ціннісно-сміслової сфери.

Аналіз наукової літератури підтверджує, що рефлексія – це складний психологічний феномен, який проявляється в здатності фахівця займати аналітичну позицію стосовно своєї діяльності, критерієм оцінки якої стає результат діяльності клієнта [75, с. 187]. Рефлексія, як професійно важлива якість, формується в сенситивний період вузівської підготовки майбутнього фахівця з оптимальними для цього віковими й індивідуальними здібностями.

Рефлексивний тип керування ставить майбутнього фахівця соціальної сфери у позицію суб'єкта пізнання, спілкування й праці; розкриває його

здатність до самоменеджменту, створює умови для формування професійних установок і ціннісних орієнтацій. Через рефлексію майбутній фахівець соціальної сфери відображає ставлення до професійної діяльності, регулює психічні стани й оцінює їх. Механізм саморегуляції забезпечує утворення нових цінностей, які впливають на зміст та спрямованість на професійну діяльність. Високий рівень розвитку рефлексії детермінується проблемно-дослідницьким типом самооцінки. Основу останньої становить готовність до аналізу ситуації завдання, до передбачення своїх дій та їх результатів.

Забезпечення комплексного впливу визначених психосоціальних умов на особистість майбутніх фахівців соціальної сфери відбувалося шляхом використання спеціально розробленого тренінгу. Тренінг розвитку ціннісно-сислової сфери студентів був спрямований на оптимізацію готовності до професійної самореалізації. *Цільовою групою* тренінгу є студенти – майбутні фахівці соціальної роботи експериментальної групи, котрі за результатами першого діагностичного зрізу показали недостатній рівень розвитку ціннісно-сислової сфери. Структура тренінгу охоплює декілька етапів впливу – від актуалізації відповідних особистісних ресурсів та підсвідомої налаштованості на успіх до формування певних механізмів подолання кризи та досягнення успіху.

В процесі тренінгу випробовувані отримують можливість розвинути навички адекватного та ефективного цілевизначення, проаналізувати чинники, що заважають їх професійній самореалізації, актуалізувати власні особистісні ресурси для конструктивного вирішення ситуації професійної кризи. Учасники мають можливість переосмислення власних поведінкових стратегій та розширення особистісного діапазону, підвищення рівня особистісного самоприйняття. Важливим аспектом тренінгу є актуалізація підсвідомих ресурсів людини, що є досить значущим чинником життєвої самоактуалізації.

Мета тренінгу – актуалізація ціннісно-сислової сфери студентів, а саме: розвиток мотивації на успіх та здатності до цілевизначення, професійна

самоідентифікація, формування здібності до конструктивного подолання кризи, розширення особистісного самоусвідомлення.

Головним завданням тренінгує усвідомлення та розвиток у студентів механізмів підвищення компонентів власної ціннісно-сміслової сфери.

Методологічні засади проведення тренінгу такі:

Принцип активності: члени групи постійно залучаються до рольових ігор, дискусій, виконують тематичні вправи та ін.

Принцип творчої позиції учасників: в процесі занять в групі постійно створюються ситуації, в яких учасниками доводиться проявляти самостійність у розв'язанні завдань, відкривати для себе нові виміри проблемних ситуацій, знаходити нові конструктивні рішення в ситуації кризи.

Принцип об'єктивізації поведінки: провідним засобом об'єктивізації є зворотній зв'язок, тобто інформація, що отримує людина від інших учасників групи та від тренера, стосовно власної поведінки.

Принцип оптимізації пізнавальних процесів в умовах спілкування: в умовах спілкування ефективність та динаміка пізнавальних процесів відрізняються від тих, які характеризують ці процеси в умовах ізольованої діяльності.

Принцип партнерської взаємодії: партнерська взаємодія характеризується рівністю психологічних позицій учасників, визнанням цінності особистості іншої людини, прагненням до співпереживання та розуміння інтересів співрозмовника.

Принцип безумовного прийняття учасників полягає у безоцінному сприйнятті учасниками та тренером одне одного.

Основні правила роботи тренінгової групи такі:

◆ Спілкування відбувається за принципом «тут і зараз», що передбачає звернення до теперішнього, того, що турбує учасників саме зараз, обговорення того, що відбувається в групі.

◆ Під час роботи групи заохочується щирість, відвертість та довірчість у спілкуванні.

◆ Неприпустимим є безпосередня оцінка людини – оцінюються не властивості учасників, а тільки їх дії.

◆ Бажаним є доброзичливість та толерантність під час обговорення вправ та завдань, виявлення позитивних властивостей одне одного.

◆ Все, що відбувається в групі є конфіденційним.

◆ Можливість звертатися до один одного на ім'я та на «ти».

Тренінг являє собою цілісну систему, спрямовану на розвиток ціннісно-сміслової сфери студентів, усвідомлення власних професійних потреб, інтересів та цінностей і перешкод на шляху професійного розвитку. За необхідністю заняття можуть проводитись у вигляді окремих тематичних блоків, спрямованих на розвиток окремих особистісних властивостей та соціальних навичок, що є важливими чинниками професійної самореалізації індивіда.

Результатами провідних етапів тренінгу є:

- ❖ Актуалізація внутрішніх ресурсів та потенціалу особистості.
- ❖ Підвищення рівня самоприйняття та самопізнання.
- ❖ Розвиток здатності до цілевизначення та мотивації на успіх.
- ❖ Актуалізація готовності до професійної самореалізації.

Головним *діагностичним виміром ефективності тренінгу* є підвищення рівня розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, а також певні зміни рівнів, які відображують ідентифікацію себе з образом успішної людини та дозволяють визначити механізми досягнення успіху.

Процедура проведення тренінгу наступна.

I. Підготовчий етап. Під час підготовчого періоду необхідно вирішити наступні питання:

- Призначення дати проведення тренінгу.
- Вибір приміщення для проведення тренінгу.
- Забезпечення відповідного складу аудиторії.
- Призначення відповідальних осіб за організацію тренінгу.

- Підготовка роздаткового матеріалу для учасників тренінгу.
- Підготовка приміщення для проведення тренінгу: стільці бажано поставити колом.
- Підготовка відповідного обладнання для виконання вправ (фліпчарт, фарби або олівці для малювання).

II. Проведення тренінгу. Ведучий приходить завчасно за 10-15 хв. до початку тренінгу. Організатори тренінгу слідкують за тим, щоб учасники мали можливість зняти верхній одяг (у разі потреби) та зайняти своє місце в аудиторії. Учасникам пропонується вимкнути мобільні телефони на весь час проведення тренінгу. Тренінг слід розпочати згідно з призначеним часом.

У разі необхідності проведення тестування для нього відводиться додатковий час на першому та останньому заняттях.

Зміни у системі ціннісно-сміслової сфери можна було оцінити за підсумками рейтингу майбутніх фахівців соціальної сфери на початковому та кінцевому етапах експерименту. Рейтинг визначався мірою узгодженості рейтингової оцінки сформованості ціннісно-сміслової сфери майбутніх спеціалістів з їх досягненнями у навчально-професійній діяльності та якостями особистості, необхідними для професійного самовизначення. Рейтингова оцінка сформованості ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери була отримана як результат інтегрування основних результатів психодіагностичних методик.

У таблиці 2.9 показана динаміка складових ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Таблиця 2.9

**Розвиток складових ціннісно-сміслової сфери
у майбутніх соціальних працівників (у %)**

№ п/п	Компоненти	Експериментальна група	Контрольна група
1	Оцінна складова	32,6	28,3
2	Мотиваційна складова	34,7	24,6

3	Когнітивна складова	47,1	32,7
---	---------------------	------	------

Як видно з таблиці 2.9, у процесі реалізації розробленої моделі протягом навчання у вузі відбулося зростання значущості оцінної та мотиваційної складових ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників (експериментальна група), а в контрольній групі спостерігається збільшення значущості когнітивної складової.

Отже, розроблена система роботи дає можливість на новому рівні вирішувати питання формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи. Усе вищезначене дозволило зробити висновок про дієвість розробленої системи роботи з розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників та доцільність її впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу.

Висновки до розділу 2

Визначено, що ціннісно-сміслова сфера виступає своєрідним орієнтиром діяльності та поведінки студентів – майбутніх фахівців соціальної роботи. Основною метою професійної підготовки фахівця є формування ціннісної спрямованості та готовності до професійної діяльності у соціальній галузі. Результатом підготовки має бути чітке усвідомлення майбутнім соціальним працівником сутності своєї професії як діяльності, спрямованої на всебічний розвиток кожного клієнта.

Доведено, що процес розвитку у майбутнього соціального працівника ціннісно-сміслових утворень проходить ряд етапів: орієнтація в соціальній дійсності і набуття професійних знань, умінь, навичок;

використання набутих знань на практиці; розвиток власної ціннісно-сміслової сфери. Метою системи роботи, яка була конкретизована у дослідженні, визначено: формувати ціннісно-сміслову сферу майбутніх фахівців соціальної роботи. Для досягнення поставленої мети були комплексно задіяні різноманітні форми освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Доведено, що сучасний фахівець соціальної сфери повинен спиратися на такі ціннісно-сміслові утворення: емпатію – здатність відчувати емоційний стан оточуючих; толерантність – здатність розуміти і приймати унікальність будь-якої особистості; прагнення до емоційної підтримки та безумовного прийняття іншої людини; рефлексію – вміння виділити підставу професійної діяльності, вчинків, стосунків як клієнта, так і власних.

Шляхами розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців соціальної роботи є: створення позитивної мотивації і особистої установки на розуміння, оволодіння системою професійно орієнтованих знань і вмінь на підґрунті гуманізації; гнучкість, варіативність, відкритість змісту і організаційних форм освіти стосовно індивідуальних особливостей студентів і умов підготовки шляхом вільного вибору спецкурсів і спецсемінарів з аксіологічної тематики; орієнтація на творчість та неповторність кожного клієнта; зміна стилю та системи взаємодії учасників освітнього процесу ВНЗ.

Експериментально доведено дієвість розробленої системи роботи з розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх соціальних працівників та доцільність її впровадження в освітній процес вищого навчального закладу. Доведено, що розроблена система роботи дає можливість на новому рівні вирішувати питання формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми формування ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців соціальної роботи дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Теоретично обґрунтовано специфіку і структуру ціннісно-сміслової сфери соціального працівника. Ціннісно-сміслова сфера (як складне особистісне утворення) відображає різні форми та взаємодії суспільного й індивідуального в особистості майбутнього фахівця. Вона формується під впливом об'єктивної дійсності, шляхом оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками. На цій підставі суб'єкт (фахівець соціальної сфери) реалізує засвоєні цінності і смисли, порівнюючи їх з власними переконаннями, потребами та інтересами.

Обґрунтовано, що феномен ціннісно-сислової сфери є багатоаспектним і багаторівневим утворенням. Складність його усвідомлення пов'язана з тим, що розвиток ціннісно-сислової сфери одночасно можна розглядати як вирішальний момент в професійному становленні майбутнього фахівця. На сучасному етапі домінує підхід до визначення ціннісно-сислової сфери як якостей особи, що забезпечують успішний перехід майбутнього соціального працівника від системи вищої освіти до професійної діяльності. Психологічні і соціальні умови підготовки майбутнього фахівця формують ціннісно-сислову сферу, що є чинником його належного особистісно-професійного становлення.

2. Визначено психосоціальні умови формування ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця соціальної роботи. Доведено, що формування у майбутніх фахівців соціальної роботи ціннісно-сислової сфери є однією з актуальних проблем, що потребує вирішення в сучасних умовах реформування вищої освіти в Україні. Тому вагомим є не стільки розвиток та зміна усталених теоретичних положень гуманізації професійної діяльності фахівців соціальної сфери, скільки підвищення якості практичного втілення феномену ціннісно-сислової сфери в професійній роботі на основі творчого застосування теоретичних уявлень.

Визначено, що у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього соціального працівника відбувається зміна уявлень про професійну діяльність. Виділення студентом того чи іншого аспекту професійної дійсності, як значущого, визначається умовами її життєдіяльності. До основних елементів ціннісно-сислової сфери, що визначають становлення фахівця, важливо віднести цінності, які пов'язані з усвідомленням об'єктивної потреби та спеціальної значущості для суспільства вказаної професії.

3. Виявлено критерії, показники й охарактеризовано рівні сформованості ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Визначено, що ціннісно-сислова сфера виступає своєрідним орієнтиром діяльності та поведінки студентів – майбутніх фахівців соціальної роботи, а основною метою професійної підготовки фахівця стає формування професійно-ціннісної

спрямованості студента та його готовності до професійної діяльності. Доведено, що підготовка майбутнього соціального працівника має передбачати набуття ціннісно-осмислених професійних знань і формування особистісного сенсу практичних умінь та навичок професійної компетентності, пов'язаних між собою. Результатом освітньої підготовки у ВНЗ має бути чітке усвідомлення майбутнім соціальним працівником сутності своєї професії як діяльності, спрямованої на всебічний розвиток кожного клієнта.

Обґрунтовано, що процес розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх соціальних працівників проходить ряд етапів: орієнтація в соціальній дійсності і набуття професійних знань, умінь, навичок; використання набутих знань на практиці; розвиток власної ціннісно-сислової сфери. Метою системи роботи, яка була конкретизована у нашому дослідженні є формування ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців. Для досягнення поставленої мети були комплексно задіяні різноманітні форми освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, у тому числі тренінг. Доведено, що сучасний спеціаліст соціальної сфери повинен спиратися на такі ціннісно-сислові утворення: емпатію – здатність відчувати емоційний стан оточуючих, толерантність – здатність розуміти і приймати унікальність особистості; прагнення до емоційної підтримки та безумовного прийняття іншої людини; рефлексію – вміння виділити підставу професійної діяльності, вчинків, стосунків як оточуючих, так і власних.

4. Розроблено та науково обґрунтовано систему роботи з розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Шляхами формування ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців визначено: створення позитивної мотивації і особистої установки студента на розуміння, оволодіння системою знань і вмінь з гуманізації соціально-професійної діяльності; гнучкість, варіативність, відкритість змісту і організаційних форм навчання по відношенню до індивідуальних особливостей студентів і умов підготовки шляхом вільного вибору спецкурсів і спецсеминарів з соціально-психологічної тематики; орієнтація на творчість та неповторність кожного

клієнта; зміна стилю та системи взаємодії учасників освітньо-професійної діяльності у ВНЗ.

Експериментально доведено дієвість розробленої системи роботи з розвитку ціннісно-сислової сфери у майбутніх соціальних працівників та обґрунтовано доцільність її впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу. Доведено, що розроблена система роботи дає можливість на новому рівні вирішувати питання формування компонентів ціннісно-сислової сфери у майбутніх фахівців. Однак його результати не вичерпують усієї повноти висвітлення і не претендують на всебічне розкриття означеної проблеми. До перспективних напрямів подальших наукових пошуків відносимо розробку шляхів розвитку гуманістичної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах вищої професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. Подготовка специалиста в системе высшего образования / О. А. Абдулина. – М. : Владос, 2000. – 140 с.
2. Акусок А. М. Теоретичні засади формування змісту загальносоціальної підготовки майбутнього фахівця : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. М. Акусок. – К., 2011. – 20 с.
3. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университет, 1990. – 559 с.
4. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимова. – М. : Мысль, 1988. – 178 с.

5. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Н. О. Антонова. – К., 2013. – 16 с.
6. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання обдарованих студентів / О. Є. Антонова. – Житомир : ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 471 с.
7. Асташова Н. А. Концептуальні засади педагогічної аксіології / Н. А. Асташова // Педагогіка. – 2012. – № 8. – С. 8-12.
8. Асташова Н. А. Социальный работник : проблема выбора и формирование ценностей / Н. А. Асташова. – М. : Московский псих.-соц. ин-т; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЕК", 2010. – 272 с.
9. Бадюл С. С. Діагностика рівня сформованості професійних цінностей майбутніх соціальних працівників / С. С. Бадюл // Наука і освіта. – Одеса, 2002. – № 2. – С.71–72.
10. Бадюл С. С. Місце професійних цінностей у структурі особистості майбутнього соціального працівника / С. С. Бадюл // Науковий вісник ПУДПУ ім. К.Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 1-2. – С. 49-54.
11. Бадюл С.С. Професійні цінності як психолого-педагогічна основа процесу становлення майбутнього соціального працівника / С.С. Бадюл // Рідна школа. – 2002. - №6. – С.14-15.
12. Бадюл С.С. Сутність, структура та функції професійних цінностей майбутніх соціальних працівників / С.С. Бадюл // Наша школа. – Одеса, 2002. - №1. – С.16-20.
13. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти : сучасна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири / Г.О. Балл // Неперервна професійна освіта : проблеми пошуки, перспективи. – К. : Віпол, 2013. – С. 134-157.
14. Белей М.Д. Проблеми формування професійних смислів у сучасного студентства / М.Д. Белей // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – Львів, 2010. – Серія "Психологія". – № 2. – С. 13–21.

15. Беляева А.П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования / А.П. Беляева. – СПб. : Радом, 2007. – 226 с.
16. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
17. Бондаревская Е. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е. Бондаревская // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 29-36.
18. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 4. – С. 8–11.
19. Борисенко Н.М. Педагогічні умови формування екоцентричного світогляду майбутніх соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.М. Борисенко. – Х., 2010. – 20 с.
20. Братченко С.Л. Верим ли мы в ребенка? Личностный рост с позиций гуманистической психологии / С.Л. Братченко // Журнал практикующего психолога. – 2008. – № 1. – С. 19 – 30.
21. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник / О.І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
22. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації педагога : монографія / Ж.П. Вірна. – Луцьк : Вежа, 2003. – 320 с.
23. Горбатова М. М. Исследование структуры ценностей студентов как особой стратификационной группы / М.М. Горбатова, М. А. Ляхова // Вестник Кемеровского Государственного Университета. – 2005. – № 2(22). – С. 57–64.
24. Грищук З. Є Формування професійних цінностей майбутніх фахівців соціальної сфери : метод. посіб. – Львів : Сполом, 2011. – 96 с.
25. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И. Додонов. – М. : Педагогика, 1978. – 272 с.
26. Дубасенюк О.А. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності : монографія / Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.

27. Егорова М.А. Модель профессиональной подготовки специалиста / М.А. Егорова // Психологическая наука и образование. – 2003. – № 4. – С. 89–96.
28. Єрмакова С.С. Формування професійних цінностей у майбутніх соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. пед. наук / С.С. Єрмакова. – Одеса, 2003. – 21 с.
29. Єрмакова С.С. Аксиологія від А до Я в початковій школі : навчальний посібник / С.С. Єрмакова. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. – 196 с.
30. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности : научное пособие / А.Г. Здравомыслов. – М. : ПГИЛ, 1986. – 223 с.
31. Зинченко В.П. О целях и ценностях образования / В.П. Зинченко // Педагогика. – 2010. – № 5. – С. 3-16.
32. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії : монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси : Вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.
33. Каган М.С. Философская теория ценностей / М.С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
34. Кадикова Т.А. Особливості динаміки ціннісних орієнтацій студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Т.А. Кадикова. – Одеса, 2012. – 17 с.
35. Казанішева Н.В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.В. Казанішева. – К., 2011. – 20 с.
36. Камінська О.М. Формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі технічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О.М. Каменська. – Ужгород, 2012. – 25 с.
37. Кірейчева Є. В. Соціально-психологічні умови розвитку Я-концепції майбутніх соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Є. В. Кірейчева. – К., 2010. – 19 с.
38. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 512 с.

39. Клінцова М. До проблеми формування професійно-педагогічних цінностей у структурі особистості майбутнього фахівця / М. Клінцова // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Л. : Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2006. – Вип. 21. – С. 40-46.
40. Козловська І.М. Формування професійних та духовних цінностей фахівців соціальної сфери / І.М. Козловська // Нові технології навчання. – 2010. – № 66. – С. 107–113.
41. Кокарева З.А. Педагогические условия развития профессиональных ценностей специалиста : автореф. дис. ... канд. пед. наук / З.А. Кокарева. – М., 2009. – 18 с.
42. Колбіна Л.А. Підготовка майбутніх соціальних працівників до формування соціально-ціннісних орієнтацій у клієнтів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. А. Колбіна. – Одеса, 2008. – 20 с.
43. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки соціальних працівників / Н.Л. Коломінський // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 4. – С. 12–13.
44. Копилова О.М. Особливості формування професійних цінностей студентів в процесі вивчення курсу «Соціальна робота» / О.М. Копилова // Вісник ЛНУ імені Т.Шевченка. – 2011. – №10. – С.74–78.
45. Коростелева Е.А. Формирование профессионально-ценностных ориентаций у будущего специалиста : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. А. Коростелева. – Липецк, 2002. – 22 с.
46. Костенко Р.В. Формування соціальних цінностей майбутніх соціальних працівників / Р.В. Костенко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2007. – Вип. 1-2. – С. 195-204.
47. Костюков С. Історична генеза поняття «цінність» у філософії / С. Костюков // Вища освіта України. – 2002. – № 4. – С. 24-31.
48. Крамаренко А.М. Гуманістична спрямованість діяльності майбутніх соціальних працівників / А.М. Крамаренко // Педагогіка і психологія

- формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. праць. – Вип. 28. – Київ-Запоріжжя, 2013. – С. 125-129.
49. Крамаренко А.М. Професійно-педагогічні цінності майбутніх соціальних працівників у контексті Болонського процесу [Електронний ресурс] / А.М.Крамаренко. – Режим доступу : http://bdpu.org/scientific_published/conf_2008/articles/Section_1/Kramarenko.doc/view
50. Кубанов Р. А. Формування ціннісних орієнтацій у студентської молоді в умовах культурно-освітнього простору Донбасу : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Р. А. Кубанов. – Луганськ, 2010. – 22 с.
51. Кузнецова В.Г. Формування гуманістичних цінностей у майбутніх соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В.Г. Кузнецова. – Луганськ, 2001. – 20 с.
52. Кураченко З.В. Личностно-ориентированный подход в системе обучения студентов / З.В. Кураченко // Педагогика. – 2014. – №4. – С.60-65.
53. Кучер Г. Розвиток і становлення ціннісної сфери в юнацькому віці / Г. Кучер // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. педагогіка. – 2005. – № 7. – С. 145-149.
54. Кучина А.В. Формирование профессиональных ценностных ориентаций будущего специалиста в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. В. Кучина. – Кострома, 2002. – 26 с.
55. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д.А.Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15-26.
56. Лихачев Б.Т. Философия образования / Б.Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1995. – 282 с.
57. Лозенко А.П. Теоретичні засади ціннісно-дидактичної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери / А.П. Лозенко // Гуманізація навчально-виховного процесу у ВНЗ : збірник наукових праць. – Слов'янськ, 2009. – Вип. 47. – С. 4–9.

58. Люріна Т. І. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до виховної діяльності : монографія / Т.І. Люріна. – Мелітополь : Мелітополь, 2006. – 128 с.
59. Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Н.П. Максимчук. – К., 2000. – 20 с.
60. Мартиненко С.М. Діагностична діяльність майбутніх соціальних працівників : теорія і практика : монографія / С. М. Мартиненко. – К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
61. Методика формування соціальних цінностей майбутніх соціальних працівників : методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. – Одеса : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2006. – 67 с.
62. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособ. / Л.М. Митина. – М. : Академия, 2004. – 320 с
63. Михайлишин Г.Й. Цінності освіти як засіб досягнення мети суспільного поступу / Г.Й. Михайлишин // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць. – Вип. 47. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2011. – С. 195–202.
64. Мицько В.М. Аксіопсихологічні чинники професійної освіти майбутніх соціальних працівників / В.М. Мицько // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 178–185.
65. Мільто Л.О. Формування творчої індивідуальності майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л.О. Мільто. – К., 2001. – 20 с.
66. Міщенко Н. Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця : соціально-педагогічний супровід : метод. реком. / Н.І. Міщенко. – Ізмаїл : ІДГУ, 2010. – 54 с.
67. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. / Мороз О. Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. – К. : НПУ, 2013. – 267 с.

68. Мукомел С.А. Педагогічна аксіологія як наука про цінності освіти / С.А. Мукомел // Педагогічні науки : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького. – 2012. – Вип. 125. – С. 108-113.
69. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук / В. О. Огнев'юк. – К., 2003. – 36 с.
70. Пелех Ю.В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього соціального працівника : монографія / Ю.В. Пелех. – Рівне : Теніс, 2009. – 400 с.
71. Підготовка майбутніх соціальних працівників для впровадження соціально-психолого-педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. І.А. Зайціва. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.
72. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи : підручник / Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. – К. : Каравела, 2008. – 351 с.
73. Помиткін Є.О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Є.О. Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.
74. Психология человека от рождения до смерти / под ред. А.А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
75. Радчук Г. Ціннісні орієнтири сучасного студентства / Г. Радчук, М. Чайнська // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні : зб. матер. Другої міжнар. наук.-практ. конф. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 374-384.
76. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика : методики и тесты : учеб. пособ. / Д.Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1998. – 672 с.
77. Социальная работа : теория и практика : учеб. пособ. / отв. ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина. – М. : ИНФРА–М, 2004. – 427 с.
78. Савчин М. Вікова психологія : навч. посіб. / Савчин М., Василенко Д. – Дрогобич : Коло, 2000. – 367 с.
79. Скрябіна Т.О. Формування ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного

- циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т. О. Скрябіна. – Луганськ, 2010. – 22 с.
80. Соціальна робота : технологічний аспект : навчальний посібник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
81. Смолюк І.О. Соціально-педагогічна технологія в сучасному вузі / І.О. Смолюк. – К. : ІСДО, 2014. – 124 с.
82. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. ; за ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 386 с.
83. Сушик Н.С. Педагогічна технологія формування гуманістично-професійних якостей майбутніх фахівців : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. С. Сушик. – Івано-Франківськ, 1996. – 23 с.
84. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього соціального педагога : теорія і практика : монографія / Л.Л. Хоружа. – К. : Преса України, 2003. – 319 с.
85. Цінності, соціальні цінності, ціннісні орієнтації : діагностичні методики : методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. – Одеса : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2005. – 64 с.
86. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособ. / Д.В. Чернилевский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.
87. Шевченко Н.Ф. Актуальні питання професійної підготовки фахівців соціальної сфери у системі вищої освіти / Н.Ф. Шевченко // Психологічній службі системи освіти України 10 років : здобутки, проблеми і перспективи. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С. 186-189.
88. Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців соціальної сфери у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.Ю. Шемигон – Харків, 2008. – 34 с.
89. Яковлев С. В. Содержание и структура системы ценностей личности / С.В. Яковлев // Педагогическое образование и наука. – 2007. – № 3. – С. 29–30.

90. Якунин В. Психология управления учебно-познавательной деятельностью студентов : учеб пособ. / В.А. Якунин. – Л. : ЛГУ, 1996. – 134 с.
91. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М.С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
92. Ярошенко А.О. Ціннісний дискурс освіти : монографія / А.О. Ярошенко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 156 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Сценарій тренінгу для розвитку ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців з соціальної роботи

Тема. «Ціннісно-сміслова сфера та її складові»

1. Вступ до теми тренінгу «Ціннісно-сміслова сфера та її складові»(10 хв.)

Мета: підвести учасників до розуміння теми «Ціннісно-сміслова сфера та її складові» та мотивувати їх на усвідомлення актуальності даної теми для розуміння складових свого власного «Я».

Інформаційне повідомлення: «Ціннісно-сміслова сфера».

Ціннісно-сміслова сфера опосередковує стимули з навколишнього світу, зумовлює образ дій людей і є ключовою причиною відчуття ними свого життя як щасливого чи трагічного. На думку англійського психолога Роберта Бернса, Я-концепція у житті людини виконує такі важливі функції:

1. Ціннісно-смилова сферасприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості. Узгоджена ціннісно-смилова сферадозволяє особі відчувати себе упевнено, знаходитися в «тісному контакті з реальністю».

2. Ціннісно-смилова сферавизначає інтерпретацію життєвого досвіду особистості. У людини існує стійка тенденція інтерпретувати свій індивідуальний досвід на основі уявлень про себе.

3. Ціннісно-смилова сферає джерелом очікування. Вона впливає на прогноз людини щодо того, що повинне з нею відбутися.

Якщо поведінка людини суперечить її Я-концепції, це викликає когнітивний дисонанс. Тому людина, що володіє Я-концепцією, що склалася, будує свою поведінку так, щоб вона не суперечила її уявленням про себе. Таким чином, Я-концепція багато в чому визначає поведінку.

Оскільки Я-концепція – це сукупність установок людини «на себе»,то і в ній можна виділити ті ж самі аспекти, що і в будь-якій установці:

- Когнітивний аспект – переконання. Стосовно Я-концепції цей компонент називають «образ Я» - сукупність представлень людини про себе.

- Оцінювальний аспект – емоційне відношення до цього переконання. У Я-концепції – афективна сторона уявлень про саму себе, звана «самооцінкою» або «ухваленням себе».

- Поведінковий аспект – реакція, яка може виражатися в поведінці. Стосовно Я-концепції цей компонент відображає конкретні дії, реакції, які можуть бути викликані образом-Я і самооцінкою.

Описуючи себе, людина використовує думки, які відображають деякі стійкі тенденції в її поведінці. Як правило, ці думки є відповідями на запитання: «Хто я?» (ролеві, статусні характеристики); «Який я?» (фізичні і психологічні риси, характеристики); «Що я хочу?» (мотивація, цінності, інтереси); «Що я можу?» (уявлення про власні здібності); «Що мені належить?» (опис ідеальних і матеріальних цінностей, володіння якими значущо для неї).

2. Регламент. Правила групової роботи на тренінгу (20 хв.)

Мета: повідомити про форми роботи у процесі відпрацювання теми та скласти спільні «умови комфорту» при роботі в групі для кожного учасника.

Хід проведення

1. Запропонувати правила.
2. Які з попередньо визначених «умов комфорту» є для групи найбільш значущими?
3. Що потребує корекції або змін?

3. Очікування: «Берег реалізованих сподівань»(20 хв)

Мета: визначити сподівання учасників та їх відповідність плану тренінгу.

Хід проведення

1. Тренер просить учасників написати на стікерах своє очікування відповідно до теми тренінгу
2. Кожен учасник повідомляє групі свої очікування.
3. Очікування розміщуються на плакаті «Берег очікуваних сподівань».

4. Тест «Хто я ?» (20 хв)

Мета: створити умови для проведення самодослідження учасниками когнітивного компонента своєї Я-концепції.

Хід проведення

1. Дається завдання написати в стовпчик цифри від 1 до 20 і 20 разів. Установка: відповідайте на питання «Хто я?»; використовуйте характеристики, риси, відчуття і інтереси для опису себе, починаючи кожен пропозицію словами «Я - це...».

2. На завершення роботи кожен може голосно прочитати свій перелік решті групи і провести рефлексію відчуттів, думок, що виникали в процесі виконання цього завдання.

3. Після цього учасники утворюють мікро-групи парами і зачитують оди одному самоопис, одночасно заповнюючи запропоновану нижче схему. Це завдання дозволяє виявити особливості індивідуального самосприйняття, осмислити, наскільки сформовано цілісний образ власного «Я».

Складові моєї Я-концепції

«Я» тілесне	«Я» емоційне	«Я» інтелектуальне	«Я» соціальне
-------------	--------------	--------------------	---------------

Рефлексія переживань та змісту

З чого складаються наші уявлення про самих себе? Яку роль грає самооцінка у формуванні образу «Я»? чому образ «Я» не завжди відповідає нашій дійсній суті? Які почуття ви переживали при виконанні вправи? Якого компонента більше в вашій Я-концепції?

5. «Психологічне обличчя мого Я» - інформаційне повідомлення

Мета: сприяти усвідомленню, переживанню свого «Я», викликати потребу в самовдосконаленні шляхом створення ситуації бачення себе.

Хід проведення

Людина від природи – істота, що постійно прагне досягти якої-небудь мети. Творче прагнення до цілі, яка існує саме для вас, як символ глибоко

відчутих потреб, бажань, здібностей, приносить щастя та успіх. Це відбувається саме тому, що ви функціонуєте з максимальною реалізацією своїх талантів. Наше Я – це відображення самого себе у свідомості, результат складної інтеграції у єдине ціле різних функцій та властивостей. У кожної людини свій образ «Я». Частіше за все наші уявлення можуть бути сильно викривлені.

Основним інструментом формування образу «Я» стає самооцінка та оцінка людини іншими. Покращити самооцінку можливо лише тоді, якщо реально збільшити досягнення або зменшити рівень своїх домагань.

Образ «Я» залежить від рівня розвитку самосвідомості.

Образ «Я»		
Когнітивний образ «Я»	Самооцінка	Емоційний образ «Я»
Об'єктивні знання про себе	Задоволення, незадоволення собою	Емоційне ставлення до себе

Низький рівень свідомості: інтуїтивні відчуття себе, відчуття самозадоволення або незадоволення собою.

Високий рівень свідомості: усвідомлення своїх станів, поведінки, вчинків, рефлексія, самоспостереження своїх відчуттів, вчинків, дій.

Розходження між образом «Я» та реальним «Я» сприймаються людиною як дискомфорт, який знімається:

психологічним захистом (раціоналізація, проекція, прихована агресія);
усвідомленням причин та самовдосконаленням. Образ свого «Я» може трансформуватись:

теоретично у вигляді міркувань;

образно у вигляді візуалізації;

під час продуктивної діяльності у процесі поведінкової стратегії.

Життєва функція самосвідомості – допомогти людині створити позитивну «Я-концепцію», умовою формування якої є прийняття себе та вміння приймати себе та любити у відображенні в інших.

Людина діє та відчуває себе не відповідно того, яким насправді є реальне положення речей, а відповідно того, як ці речі відображені у її образах навколишньої дійсності.

6. Визначення своїх позитивних якостей (20 хв)

Мета: усвідомлення свого активного ресурсу.

Хід проведення

1. Індивідуальне заповнення таблиці.

Мої позитивні якості	Де я можу їх проявити?	Що за допомогою їх я вже
----------------------	------------------------	--------------------------

		досягнув?

2. Заповнення таблиці 2 у мікрогрупах.

Мета: створення умов для прогнозування розвитку своєї індивідуальності.

Крок 1. Підпишіть таблицю.

Крок 2. Заповніть таблицю відповідно себе:

Значення категорій:

«залишити» - це те, що в вас присутнє стільки, скільки потрібно;
«збільшити» - це те, що вам притаманне, але його не достатньо за вашим відчуттям;

«зменшити» - це те, що є, але його дуже багато; «додати» - це те, чого вам бракує.

Імена учасників вашої мікрогрупи	залишити	збільшити	зменшити	додати

Крок 3. Передайте свою таблицю сусіду справа і заповніть ту, яку ви отримали від сусіда зліва.

Крок 4. Передайте знову і заповніть. Повторюйте доти, доки до вас не повернеться ваша таблиця.

Крок 5. Прочитайте записи.

Рефлексія переживань та змісту.

Які у вас виникли почуття? Як можете їх пояснити?

7. Вправа «День народження» (20 хв)

Мета: викликати позитивні емоції, збагатити знання про когнітивний образ власного «Я», підвищувати самооцінку.

Хід проведення

Кожен з учасників по черзі сідає на стільчик іменинника і слухає відповідно до себе компліменти від кожного учасника тренінгу

Рефлексія переживань та змісту

Що ви відчували, коли вам говорили компліменти? Як змінився настрій?

8. Вправа «Мої недоліки очима колег» (15 хв)

Мета: поглибити знання про своє об'єктивне «Я», вміти прийняти критику зі сторони інших.

Хід проведення

У кожного з учасників є підписаний листок, який вони передають по колу і кожен пише про якусь не дуже гарну рису іншого доти, доки листок не повернеться до господаря.. При цьому кожен критику слід завертати так, щоб її не було видно.

Рефлексія переживань

Чи легко давалось написання критики? Ваші відчуття?

9. Хвилинка відпочинку (5 хв.)

Мета: зняття емоційної напруги, покращення самопочуття.

Хід проведення

Учасникам тренінгу пропонується зобразити цифри власним тілом. Потім вони об'єднуються групами, утворюючи багатозначні числа.

10. Вправа «Побажання» (15 хв.)

Мета: налагодити стосунки в колективі, створити умови для подальшого самоаналізу, самовдосконалення.

Хід проведення

По колу передаються підписані листочки і кожен пише побажання для іншого доти, доки листки не повернуться до господаря.

11. «Намалюй свій настрій» (15 хв.)

Мета: поділитися своїм настроєм, передавши його у малюнку. Створити гарну позитивну атмосферу.

Хід проведення

Кожен на листочку малює свій настрій, ділиться емоціями, думками.

12. Рефлексія очікувань (10 хв.)

Мета: проаналізувати з групою учасників відповідність тренінгу визначеним завданням та очікуванням на когнітивному та емоційному рівні реалізації.

Хід проведення

1. Учасники повідомляють, що відбулося з їх очікуваннями та переклеюють свої «стікери» на плакаті «Берег реалізованих сподівань», висловлюють свої побажання на подальше співробітництво.

2. За бажанням тренера заповнюється анкета оцінки тренінгу.